

Еразмо Ротердамски

Похвала лудости

1 Може свет да прича о мени што му је драго (јер ми није непознато како Лудост пролази рђаво и код најлуђих), ипак сам ја, једино ја, велим вам, кадра да увесељавам и богове и људе. Непобитан је доказ мога тврђења то што чим сам ступила пред ваш многољудни скуп да проговорим коју реч, на вашим лицима је очас засијала нека нова и неуобичајена веселост: одједном сте подигли чела, поздравили ме с тако радосним и тако пријатним осмехом и плјескањем да ми се заиста чини да сте се сви, сјативши се са свих страна, напили нектара Хомерових богова, помешана с биљним соком што растерује жалост, док сте малочас седели жалосни и мрачни као да сте тек изишли из Трофонијеве пећине. Као што се обично дешава, када сунце после оштре зиме покаже земљи своје весело и сјајно лице, или када поново заћарлијају благи пролећни поветарци и када све изненада промени изглед, а подмлађена природа се заодене свежим бојама, исто тако је и моје присуство изазвало промену на вашим лицима. Оно што велики говорници једва могу постићи дугим и промишљеним говором да би растерали тешке бриге слушалаца, ја сам то постигла отпрве самом својом појавом.

2 Одмах ћете сазнати због чега сам се данас појавила међу вама у овом несвакидашњем оделу, само ако вам не буде тешко да ми поклоните своју пажњу, али оне не сме бити као на светим проповедима, већ напрегните уши као кад слушате вашарске телале, лакрдијаше и шарлатане, баш као

што је наш пријатељ Мида слушао Пана. Јер ме обузела жеља да за неко време преузmem међу вама улогу софиста, али не софиста оне врсте који и дан-дањи трпају омладини у главу некорисне лакрдије и уче је већој упорности у препирању него што је налазимо у свађи жена, већ ћу подражавати старима који су више волели да се називају софистима, само да би избегли озлоглашено име мудраца. Њихов је главни задатак био да похвалама величају богове и јунаке. Али ви сада нећете чути похвалу ни у част Херкула ни у част Солона, већ у част моје личности, тј. у част Лудости.

3 Право да вам кажем, ја презирем мудраце који проглашују највећом будалом и бестидником онога који се сам хвали. Нека таква човека сматрају колико хоће лудим, морају признати да је пристојан. Јер шта је пристојније него да Лудост труби сама о својим заслугама и да сама себи пева славопојке? Ко би ме могао боље насликати од мене саме? Да нисам случајно некеме боље позната него самој себи? И чини ми се да сам ја у томе чеднија од већине великих и мудрих људи овога света, који обично из неке лажне стидљивости изнајмљују каква улижљива говорника или празнословна песника од којих слушају похвале које нису ништа друго до пресна лаж. Међутим, вајни господин плашљива изгледа шири перје као паун, шепури се на речи ласкавца који сметењака упоређује с боговима, који га истиче као највиши пример свих врлина, мада зна да је он од тога бескрајно далеко, који кити свраку туђим перјем, који покушава да црнца начини белим; речју, који од муве прави слона.

Најзад, ја се држим познате народне изреке која ти допушта да се хвалиш само ако немаш другог хвалиоца. Па ипак ме покаткад хвата језа због држања људи: рекла бих да је то незахвалност или немарност. Иако ме сви они дубоко поштују и радо примају моја добротинства, ипак се после

толико векова није нашао нико ко би једним захвалним говором прославио Лудост, док су разни Бузириди и Фалариди, грознице квартане, муве, ћелавост и друге страхоте те врсте пронашли људе који су жртвовали своје снаге да би их овековечили у брижљиво састављеним похвалама. Од мене ћете пак чути говор неприпремљен и говорнички недотеран, али утолико истинитији.

4 Немојте мислити да ово говорим због тога што хоћу да се размећем својим даром, као што чини већина говорника. Тако се они, као што знате, иако су целих тридесет година састављали један говор, који је често само компилација, ипак заклињу да су га написали за три дана, тако рећи од шале, или су га казивали у перо. А мени је, напротив, увек било најдраже што могу да говорим оно што ми тренутно падне на памет. Зато нека нико не очекује да ћу, по угледу на свакидашње говорнике, дати дефиницију саме себе, а још мање поделу. Ни једно ни друго се не би слагало с мојим бићем: јер како ће неко да ме окује у границе кад се моја моћ протеже тако далеко по свету, како ће неко да ме подели кад ме читав људски род поштује као божанство? И онда, каква смисла има представљати дефиницијом тако рећи моју сенку и лик, кад сам лично пред вама и кад се гледамо очи у очи? Ја сам, као што видите, она права дароватељица добара коју Латини зову Стултитија а Грци Морија.

5 Него зар сам морала и то да кажем? Као да ме не би одало само лице, као да ми на челу не пише ко сам! Или, ако би ко тврдио да сам Минерва или Мудрост (Софија), већ би га поглед на мене утерао у лаж; чак да не проговорим ни речи, мој лик ће ипак бити право огледало моје душе. На мојим образима нема места за мазање: што носим у срцу, то казује и моја спољашњост. Свуда сам и увек једнака самој себи у тој мери да ме не могу

сакрити ни они који се прикривају под маском и именом Мудрости, па шећкају као мајмуни у пурпурном оделу или магарци у лављој кожи. Свеједно што се упињу из петних жила да се претварају, ипак однекуд провире магареће уши и одају Миду. Тако ми Херкула, незахвални су ти враголани који се, иако су ми највернији следбеници, стиде мога имена пред целим светом, и често га приписују другима као срамно и нечасно! И зашто не бисмо те људе, који су стварно $\mu\omicron\rho\rho\tau\omicron\tau\omicron\iota$ (будале и по), а овамо би хтели да изгледају мудри као Талет, с пуним правом назвали $\mu\omicron\rho\omega\sigma\beta\omicron\phi\omicron\iota$ (мудрим будалама)?

6 Јер ми изгледа згодно да и с те стране подражавам нашим говорницима који сматрају да су равни боговима ако се могу појавити као пијавице с два језика, и мисле да су учинили нешто велико ако латинско штиво прошарају овдеонде неким грчким речима као украсом, па чак ако им ту и није место. Даље, ако не знају старих израза, онда извлаче из каквих убуђалих књижурина четирипет старинских речи којима засењују очи слушаоцу, тако да они који их разумеју још више цене своје знање, а они који их не разумеју утолико више им се диве уколико их мање разумеју. Зато наши људи налазе не мало уживања и у томе што поштују нарочито оне ствари које су им најнепознатије. А неки нешто сујетнији међу њима, да би другима изгледало као да све јасно разумеју, смеше се и пљескају и стрижу ушима као магарац узвикујући: тако је, тако је. Толико о томе, а сад ћу се вратити на ствар.

7 Моје име, дакле, знате, господо — какав надимак да вам дам? — Архилудаци,« што друго могу? Јер каквим другим часнијим именом може божица Лудост да ослови своје вернике? Али како многима међу вама није познато каква сам ја рода, покушаћу да вам то испричам с милостивом

помоћу муза. Мој отац није било ни Хаос, ни Сатурн, ни Јапет, ни било који од оних отрцаних и прашњавих богова, већ Плутон, један једини отац богова и људи, иако се томе противе Хесиод и Хомер, па чак и Јупитер. На његов једини покрет се, данас као и некада, окреће горе и доле све свето и несвето: ратови, мир, краљевства, сабори, судови, јавне седнице, венчања, уговори, савези, закони, уметности, шале, збиље — ох, већ ми понестаде даха! — укратко, по његовој се вољи обављају сви јавни и приватни послови људи. Без његове помоћи сва она ситна песничка божанства, усуђујем се да кажем још више, чак ни они одабрани богови, или уопште не би постојали, или би просто, таворили »од домаће хране«. На кога се Плутон расрди, томе не може довољно помоћи ни Палада, и, обратно, коме је наклоњен, тај може и самом Јупитеру Највишем, упркос његовим стрелама, да намакне замку.

Поносим се што потичем од таква оца. Он ме није извукао из свога мозга као Јупитер своју намргођену и страшну Паладу; мене је родила Неота, најлепша и најведрија од свих нимфа. Ја нисам плод досадне брачне дужности, нити сам законито дете као бангави ковач, него су се моји родитељи спојили, што је кудикамо слађе, »у нежности и љубави«, као што вели наш Хомер. Мој отац, да не бисте били у заблуди, није онај Аристофанов Плутон, већ погнут под теретом година, већ слеп: о, онда је био још у напону снаге, пун младићкога жара, и не само жара већ и много више нектара кога се тада случајно беше натрескао на једној гозби богова у изобиљу и преко гуше!

8 Е, ако ме успитате најзад нешто о родном крају, јер се и данданас сматра да је за одлично порекло особито важно у коме је месту одјекнула прва дрека — нисам рођена ни на лутајућем Делу, ни на валовитом Океану, ни у засвођеним пећинама; моја домовина су она Срећна острва на којима

успева све без орања и сејања. Тамо се не зна за рад, старост и болест; тамо не расте на њивама асфодел, слез, лан, вучји боб или пасуљ, нити какве друге трице те врсте; на све стране ти маме очи и ноздрве моле, панацеје, непенте, мајоран, амброзија, лотос, ружа, љубичица, зумбул — укратко, прави Адонисов врт. засвођеним пећинама Рођена у таквом рају, нисам започела живот плачем, већ сам се, напротив, враголасто насмешила мајци. Ја ништа не завидим моћном Крониону што му је коза била дојиља, јер су мене на својим прсима отхраниле две врло пријатне нимфе: Мета, кћи Бахова, и Апедија, кћи Панова. И њих видите овде у групи мојих пратилаца и слушкиња. Ако желите да сазнате појединачно њихова имена, чућете их од мене, али ипак не друкчије него на грчком језику.

9 Ова овде што тако поносно уздиже обрве зове се φίλβυτία (Самољубивост); овој што као да се смеје очима и пљеска рукама име је коλακία (Ласка); ова што напола спава зове се λήνη (Заборавност); она тамо што се ослања на оба лакта прекрштених руку зове се μισοπονία (Лењост); ова с венцем ружа на глави и завијена у мирисни облак је ηδονή (Наслада); она тамо с неодређеним и изгубљеним погледом зове се άνοια (Лакомисленост); најзад, ова округла, дебељушката, с глатком кожом назива се τρυφή (Разузданост). Међу девојкама видите и два мушка божанства од којих се једно зове κόμος (Гозба) а друго νήγρετος ύπνος (Тврди сан). Помоћу ових верних слугу подвргавам под своју власт цео свет и владам и над владарима.

10 Сад знате моје порекло, моје васпитање и моје пратиоце. Да не би ко мислио да бесправно присвајам име божице, хоћу да покажем колико користи доносим и боговима и људима и како далеко допире моја моћ. Начуљите уши и слушајте! Неко је паметно написао да је битна особина

богова управо то што помажу људима; па ако су по заслуги скупљени у савет богова они који су научили људе како се прави вино, како се сеје жито или им показали друге корисне ствари, зашто се не бих с правом назвала и сматрала алфом свих богова ја, која једина свима делим све добро?

11 Пре свега, шта може бити слађе и драгоценije од живота? А у рађању живих бића ко више суделује од мене? Ни копље Паладе, кћери моћнога оца, ни егида Јупитера који скупља облаке не утичу на оплођавање и расплођавање људскога рода. Чак и сам отац богова и краљ људи, који једним мигом затресе цео Олимп, мора — о, јадника — да одложи своју трозубу муњу и да ублажи свој титански поглед којим, ако му се свиди, застрашује све богове, па да, по глумачком обичају, узме туђ лик, ако понекад захте да ради оно што ради увек, тј. да прави мале богове! Стоици сматрају да су најближи боговима. А покажите ми само једнога, па ма он био и три, и четири, и хиљаду пута стоик, који не би, ако не своју браду, знамење мудрости (које, уосталом, носи и јарац), а оно свакако уклонио строгост с лица, изгладио боре на челу, одбацио своја челично тврда начела и за кратко време почео правити лудости и будалаштине; укратко, мене, тврдим, мене мора позвати добри мудрац ако хоће да постане отац! А зашто ја не бих, по свом обичају, говорила с вама отвореније? Питам ја вас, зар богове или људе рађају удови као што су: глава, лице, груди, руке, уши, који се сматрају као угледни удови тела? Не бих рекла! Уд који продужава људски род тако је глуп и тако смешан да му ни име не можеш изрећи без кикотања. Он је онај свети извор из кога све црпе живот и поузданији је од познате Питагорине четворке. Који ће човек, молим вас, навући брачни јарам себи на врат, ако само, као што обично чине филозофи, претходно процени незгоде заједничког

живота? Или, која ће жена пристати на брачне дужности, ако сазна или промисли како је опасан порођај и како је тешко васпитање детета? Према томе, ако за живот дугујете захвалност браку, а за брак дугујете захвалност мојој слушкињи Лакомислености, помислите онда колико ли тек захвалности дугујете мени! Па даље, која би жена хтела, кад је већ једном све искусила, да поч-не изнова ако поред ње не би стајало божанство заборавља? А ни сама Венера не може порећи, па нека Лукретије говори шта хоће, да њена моћ није јалова и узалудна без моје помоћи и заштите. Из те моје пијане и веселе игре рађају се, дакле, велики филозофи и њихови садашњи наследници монаси и краљеви у пурпуру и побожни свештеници и трипут свете папе; и, најзад, читава чета песничких божанстава чији је број тако голем да Олимп, који је врло простран, једва може да их прими.

12 Али би било премало да ми људи дугују захвалност само за клицу и извор живота; због тога хоћу да покажем да су све животне пријатности настале од моје дарожљивости. Јер шта је живот и да ли је уопште вредан тога имена, ако из њега избациш уживање? Ви плескате, што значи да је тако. Ја сам знала да међу вама није нико тако паметан, или, боље, тако луд — не, радије ћу рећи паметан — да заступа такво мишљење. Па чак ни стоичари не презиру уживања; само то они вешто прикривају, и пред светом жестоко нападају забаве, тек да би заплашили друге и онда сами уживали још необузданије. Али нека ми кажу, тако им Јупитера, који то дан живота не би био жалостан, брижан, досадан, будаласт, тежак ако га људи не би засладили уживањем, тј. зачином Лудости? За ту истину може бити добар доказ онај никад довољно хваљен Софокле који је написао најлепшу похвалу у моју почасти: живот је пријатан кад се не мисли ништа. Али, хајде, објаснимо целу ту ствар подробније.

13 Прво, ко не зна да је детињство највеселије и најпријатније доба у човекову животу? А шта је то код деце због чега их тако волимо, због чега их тако негујемо и мазимо да се чак и непријатељ разне-жи на њих и пружа им помоћ — ако није примамљива чар лудости? Мудра природа је утиснула намерно деци извесну драж, једну црту лудости, да би њома могла да засладе муке оних који их подижу и да би улагивањем заслужила заштиту која им се даје.

Затим, после овог доба долази младост. Како је она свима мила, како сви желе да јој буду од користи, како воле да је уздижу, како услужно пружају руке да би јој помогли! А одакле, молим вас, младим бићима та привлачност што очарава? Од мене. Због моје добротe немају она ни трунке памети и због тога су врло безбрижна. Нека будем лажљивица ако та деца, чим поодрасту, чим их школа упути у свакидашњи живот и почну да мудрују као маторци, не почну губити цвет своје лепоте, ако не ослаби њихова живахност, ако им се не угаси веселост и не спласне њихова чилост. И што се човек више удаљује од мене, све мање има од живота, док не дође мрзовољна старост, која је на терету не само другима већ и самој себи. Старост би, додуше, била несносна свим људима да ја, из самилости према толиким тешкоћама, не станем уз њу. Као што обично богови код песника неком метаморфозом ублажују смрт онима који умиру, исто тако и ја, колико сам кадра, позовем човека који је сасвим близу гроба да се врати у детињство. И тако свет с правом за старе људе каже да су по-детињили.

Ако би ко, можда, хтео да сазна како ја вршим тај преображај, лепо, ни то нећу сакрити. Поведем их на извор наше Лете, а она извире на Срећним острвима (кроз доњи свет тече само рукавац ове реке), да се тамо напију »дугог заборав«, па кад им постепено одмину бриге, поново

постају деца.

Па они, чујем приговоре, блебећу, говоре глупости. Добро, знам ја то. Али баш то и значи подмлађење. Зар бити дете значи нешто друго него бесмислено блебетати и говорити глупости? И зар није најлепша драж детињства у томе што нема памети? Ко не би пред дететом које говори као зрео човек осетио, као пред страшилом, мржњу и одвратност! То потврђује исто тако народна пословица која каже: Мрзим дете чија памет сазри пре времена. Ко би, пак, издржао да има свакодневно посла. са старцем који би сјединио у себи велико животно искуство, живахност духа и бистрину суда? Због тога ми човек дугује захвалност што у старости подетињи. Тако се бар мој излапели чича ослободи непријатних брига које муче паметнога; често је забаван друг у пићу; не осећа досаду живота коју мужевно доба једва подноси; каткад се врати оним трима злогласним словима, као онај старац у Плаута, због чега би био врло несрећан да је при памети. Овако је, мојом милошћу, блажен, драг пријатељима, па чак ни у друштву није несносан. Тако и у Хомера из Несторових уста тече беседа »слађа од меда«, док је Ахилејева пуна горчине; и зар у истог песника не чујемо како се старци ратници, седећи на зиду, »јављају пријатним брбљањем«! У том погледу, рекло би се, старост надмашује детињство, јер је оно, иако срећно, ипак детињасто и лишено посебне животне посланице, право брбљања. Додајте томе да старци силно воле децу и да су деца исто тако привржена старцима (сличан се радује сличном). И, заиста, та два доба имају много сличности: само старци имају више бора на лицу и више рођендана за собом. Иначе се све подудару: седа коса, безуба уста, неугледно тело, жеља да се пије млеко, муцање, брбљивост, лудорије, заборавност, лакоумност — једном речју: све! И уколико дубље залазе у старост, утолико им се више враћа сличност са детињством, док једном као деца не оду са овога света без гађења према животу и без страха од смрти.

14 Па хајде, нека сад неко, ко хоће, упореди ову моју доброту с метаморфозама других богова! Нема смисла да износим овде шта они раде у бесу, мислим сад на оне којима су највише наклоњени, па их обично претварају у дрво, у птицу, у цврчка, чак и у змију: као да није исто постати нешто друго или умрети! Ја, пак, истога човека враћам у најбоље и најсрећније доба његова живота. Кад би се људи, укратко, уздржавали од сваке везе с мудрошћу и стално са мном проводили век, не би уопште знали ни за какву бригу и срећно би уживали у трајној младости. Зар не видите оне беднике што су се задубили у студије филозофије, или у друга тешка и озбиљна питања, како већином остаре пре него што су и окусили младост, јер им сталне бриге и оштри душевни напори постепено исцрпљују дух и сишу животне сокове! И, супротно томе, погледајте моје будале како су утовљене и округле, добро затегнуте коже, прави акарнански прасци, као што се каже, који скоро никад не би осећали незгоде старости, кад се не би каткад заразили у додиру с паметним људима, што се дешава. Али шта ћемо, свет је тако уређен да човек не може бити потпуно срећан.

Уз ово још иде као важан доказ позната пословица која каже да једино лудост може, с једне стране, задржати младост која брзо одлази и, с друге, зауставити неугодну старост. И није неосновано оно што се прича о Брабантима, тј. да старост другим људима обично доноси мудрост, а они, уколико се више приближавају старости, постају све луђи; па ипак, не постоји племе које би умело да живи веселије или које би мање осећало пустош старости. Њихови суседи су и по месту становања и по начину живота моји Холанђани; јер зашто да их не назовем својима, кад су тако верни моји поштоваоци да су заслужили чак надимак изведен од мога имена! Они га се не стиде; напротив, и поносе се њиме.

Па сад нека иду глупи и будаласти и нека траже разне Медеје, Кирке, Венере, Ауроре и још не знам какве изворе да би себи повратили младост, мада је могу давати само ја, па је свакодневно и дајем! Ја имам онај чудотворни сок којим је Мемнонова кћи продужила младост својем деду Титону; ја сам она Венера чијом се милостивом помоћу подмладио и Фаон, тако да се Сапфо смртно заљубила у њ; моје су чаробне травке, моје су басне, ако их уопште има, мој је онај извор који не само што враћа изгубљену младост већ је, што је много привлачније, чува заувек. Ако се, дакле, сви ви слажете с мојим мишљењем да ништа није љупкије од младости ни мрскије од старости, мислим, господо, да сами треба да видите како вам дајем непроцењиво добро и како вас удаљујем од неизмерног зла.

15 А шта сада да говорим даље о људима? Погледајте цело небо, а ја ћу поднети да се и моје име извргне поругама, ако неко уопште пронађе једног јединог бога који не би био омрзнут и презрен да му није помогло моје божанство! Зашто је Бах вечити младић коврцаве косе? Свакако зато што је увек махнит и пијан, што му живот тече у гозбама, у игри, песми и шали и што с Паладом не долази баш ни у какав додир. Најзад, не пада му ни на ум да тражи да га сматрају за мудраца; напротив, радује се кад га поштују у лакрдијама и лудостима. И не обазире се на пословицу која му је подарила надимак будале и која каже да је луђи од Мориха. Тај надимак су му дали зато што седи пред вратима храма и што га сељаци за време бербе из обести мажу широм и свежим смоквама. А каквим га све поругама није обасипала стара комедија! Луди бог је, кажу, и заслужио да се роди из бедра!

Међутим, ко не би више волео да буде лакрдијаш, обесни луђак, увек расположен, вечито млад, који увек свима доноси разоноду и уживање,

него, рецимо, притворни Јупитер, који задаје страх целоме свету, или стари Пан, који свуда ствара пометњу својом буком, или гадни Вулкан, увек страшно изгарављен од рада у ковачници, или чак сама Палада, која застрашује својом Горгоном и копљем и увек мрко гледа?

Зашто је Купидон увек дечак? Зашто? Зато што је шаљивчина, што не ради и што не мисли никад ништа паметно! Зашто се лепота златне Венере увек подмлађује? Баш зато што је са мном у сродству; отуда и носи на лицу боју мога оца, и стога је Хомер и назива златном Афродитом. Сем тога, стално се смешка, ако само поверујемо песницима или њиховим такмацима кипарима. Које су божанство Римљани икад побожније обожавали од Флоре, матере свих уживања?

Исто тако, буде ли неко испитивао живот срдитих богова у Хомера и осталих песника, пронаћи ће да је све пуно лудости. Што да говорим о делима осталих богова, поменућу Јупитера, громовника чије су љубавне пустоловине свима вама добро познате. Строга Дијана је заборавила на свој пол и ништа друго није радила него ловила, па ипак није мање лудовала за својим Ендимионом! И заиста би ми било милије да богови слушају своје грехе од самога Мома, од кога су их некад слушали врло често. Али су га они недавно, у бесу, бацили на земљу заједно са Атом, јер богови више нису могли да подносе да им он безобзирно мути срећу својом памећу. И нико од људи не прима тога изгнаника под свој кров, а најмање места за њега има на владарским дворовима, где главну улогу игра Ласка, моја следбеница; она с Момом има везе колико и вук с јагњетом.

Пошто су се богови тако ослободили Мома, још много слободније се упуштају у шале и весеље, јер се не плаше никаква татора и проводе безбрижан живот, како каже Хомер. Какве све шале не збија онај смоквасти Пријап! Какав смех изазива Меркур својим лоповлцима и

преварама! Штавише, и Вулкан обично игра улогу лакрдијаша на гозбама богова и забавља друштво својим бангавим ходом, заједљивим шалама и веселим досеткама. Силен, стари заљубљени луђак, обично изводи кордак с Полифемом, који тресе сељачко коло, и с босоногим нимфама које играју балет. Сатири, полујарци, играју ателанске игре, Пан изазива смех у свих неким неукусним песмама, али богови ипак више воле да слушају њега неголи музе, особито кад нектар већ почне да им навире у главу. Зар сада треба да набрајам шта све чине пијани богови после гозбе! Чине, богами, такве глупости да каткад и сама не могу да се уздржим од смеха. Али ће бити боље да метнем прст на уста као Харпократ, јер не знам да ли ме случајно не прислушкује неки боговски Корикејац како причам нешто што чак ни Мом није смео да брбља некажњено!

16 Али је већ време да, по угледу на Хомера, поново сиђемо на земљу остављајући небеса и увидимо да људи уживају само онолико среће и весеља колико им ја допуштам. Погледајте с колико се смотрености побринула природа, мајка и створитељка људског рода, да се све свуда зачини лудошћу. По стоичкој дефиницији, мудрост се састоји у томе да се управљамо према разуму; а лудост, напротив, значи подати се самовољи страсти. Из страха да људски живот не буде тужан и страхан, Јупитер је доделио човеку много више страсти него разума, и то у односу пола унције према асу (24 :1)! Сем тога, сабио му мозак у уски кутак главе, а читаво тело препустио страстима. Најзад је ставио усамљеном разуму насупрот, рекла бих, два врло моћна непријатеља: први је срџба, која господари у грудној тврђави и у срцу, извору живота; други је пожуда, која себи врло широко присваја власт, сасвим доле до препона. А шта може разум против те две удружене силе, довољно јасно показује свакидашњи људски живот. Он једино може да виче до промуклости и да даје моралне поуке. Ти се,

пак, поданици буне против свога краља и ружно га надвикују, те он најзад, уморан, мора да се повуче и дигне руке.

17 Уосталом, пошто је човек рођен за вођење јавних послова, требало му је дати и мало више од тог комадића (унчице) разума. Јупитер је, пак, да би му помогао као што ваља, мене упитао за савет, као и више пута у сличним приликама. Ја сам му заиста одмах дала савет достојан мене: нека мушкарцу придружи жену; она је, додуше, лудо и глупо створење, али је шаљива и мила, па ће, у домаћем животу, својом лудошћу умањивати и блажити духовне муке свога мужа. А што изгледа да је Платон у недоумици да ли да жену стави у ред разумних или глупих бића, треба схватити тако као да је хтео да нагласи изразиту лудост њена пола. Па кад једна жена случајно хоће да је сматрају паметном, она тиме само удвостручује своју глупост, баш као кад би неко хтео да намаже вола машћу којом се мажу атлете, против воље и уз негодовање Минерве, као што се обично каже. Јер греши двоструко сваки онај који ради против природе, па се маже белилом врлине и труди се да преокрене свој природни дар. И као што, како каже грчка пословица, мајмун остаје увек мајмун, па макар био одевен у скерлет, исто тако и жена остаје увек жена, тј. луда, ма какву маску метнула на себе.

Ја свакако не мислим да је женски пол толико будаласт да би ми замерио што му приписујем лудост, јер сам и сама жена и уз то оличење Лудости. Па ако се ствар правично прорачуна, жене имају да захвале Лудости што су у много чему срећније од мушкараца. У првом реду због лепоте коју оне с правом уздижу изнад свих ствари, јер помоћу ње могу ти-ранисати и саме тиране! Одакле иначе у мушкараца она страшна спољашњост: храпава кожа, густа брада што га чини старијим — ако не од штетне мудрости? Жене, пак, увек имају глатка лица, умилан глас, нежну кожу као да увек

подражавају вечној младости. Затим, шта оне друго желе у животу него да се што више допадају мушкарцима? То је једини циљ оном пустом удешавању, мазању, купању, чешљању, мирисању; с тим циљем употребљавају многа вештачка средства да улепшају лице, да обоје обрве и да негују кожу. Чиме се уопште могу више умилити људима него лудошћу! Јер нема на свету ствари коју мушкарчине би допустили женама. И то за какву другу награду ако не за уживање! Ниједном другом ствари их не забављају тако као глупошћу! Нико неће порећи ту истину, ако се само сети какве све будалаштине муж брбља са женом и какве глупости прави кад год хоће да му жена пружи уживање.

Ту имате прву и нарочиту насладу у животу и извор из кога она истиче.

18 Признајем да има људи, особито стараца пијаница, којима је више стало до боце него до женице и који највише уживања налазе у пијанкама. Да ли се уопште може приредити каква сјајна гозба без жена, о томе нека суде други; али је извесно да баш ништа не може бити пријатно ако се не зачини лудошћу. Ако нико међу гостима није луд, или ако бар не изгледа да би их могао увесељавати, доводе за паре каква лакрдијаша или узимају каква смешна паразита који умеју смешним, тј. будаластим досеткама да отерају тајац и мртвило са стола. Јер каква би смисла имало оптерећивати желудац толиким јелима, тако скупоценим и тако бираним посланицама, ако не би у исти мах и очи, и уши, и сва душа уживали у смеху, шалама и досеткама? Све оне уобичајене навике при гозбама: бирање краља гозбе, играње коцке, наздрављање, обређивање истом чашом, певање с миртином гранчицом у руци, игра и пантомима — све то није измислило седам грчких мудраца, већ сам пронашла ја, на срећу људског рода. Природа је свих тих ствари таква да, уколико имају више лудости, утолико имају више чари за људски живот, који не би требало ни да се назива животом]] ако би

био тужан; а свакако би морао бити тужан ако том врстом разоноде не бисте растерали досаду која као да је рођена с вама!

19 Али ће можда бити људи који презиру ову врсту уживања, па се задовољавају љубављу и друговањем с пријатељима и говоре да је пријатељство једина ствар коју треба поштовати изнад свега и да је чак неопходно као ваздух, ватра и вода; с друге стране, да је тако пријатно да би онај који уништи пријатељство угасио сунце на небу; и да је оно, најзад, тако вредно поштовања — ако се тај израз уопште може препоручити — да се ни филозофи не плаше да га уброје међу највећа добра.

А шта ћете тек рећи ако вам докажем да сам ја и почетак и крај тога тако великог добра? Ја ћу вам то доказати, али не на начин крокодила и рогатих сорита или на начин других дијалектичких препредености, већ на тако јасан и опипљив начин да ће свако разумети. Да погледамо, дакле!

Прикривати пороке пријатеља, заваравати се, бити слеп за њих, па чак волети крупне мане и дивити им се као да су врлине, зар то не личи на лудост? Ако овај љуби брадавицу своје пријатељице, ако ономе мирише полип његове миљенице, ако отац тврди да његов разроки син има Венерине очи — па шта је то ако не сушта лудост? Признајте гласно да лудост и једино лудост склапа и одржава пријатељство. Говорим овде само о људима од којих ниједан није рођен без мана и међу којима је најбољи онај који их има најмање. То не важи, међутим, за мудраце које филозофија убраја у богове. Меду њима се пријатељство или уопште не везује или је то пријатељство досадно и непријатно, и склапа се само с врло малим бројем људи (да не кажем да се не склапа ни с ким, јер би то било неправедно тврдити). А то долази отуда што је велика већина људи луда, па чак нема човека који на овај или онај начин није ударен мокром чарапом; сви личе једни на друге, а сличност је темељ пријатељства.

Ако се понекад ти строги мислиоци и повезу узајамном симпатијом, она заиста није богзна како чврста и дуготрајна; те цепидлаке су у толикој мери продорне да оштрини погледом уочавају мане пријатеља као какав орао или епидаурска змија. А како су сами, за сопствене мане, крмељиви, како не виде торбе које им висе с леђа! Кад је већ по природи тако да се не може наћи човек који није оптерећен крупним манама, па кад се томе дода још разлика у годинама и образовању, толико грешака, толико заблуда, толико недаћа у људском животу, како би могла, макар и један сат, постојати пријатељска веза међу тим Аргусима, ако јој се не би придружило оно што Грци зову дивном речју добродушност, а код нас је можеш превести како хоћеш: лудост или поводљивост карактера? Даље, зар нису у Купидона зачетника и оца сваке нежности, везане очи, тако да не разликује ружно од лепога? Тако он делује и на вас, па сваком своје изгледа лепо, и старац је заљубљен у своју старицу баш као и дечак у своју девојчицу. Те се ствари дешавају свуда и свуда им се свет смеје; али су баш оне онај лепак што тако пријатно повезује људе.

20 Оно што сам рекла о пријатељству може у много већој мери да се примени на брак; јер је то животна веза коју може развезати само смрт. Боже мој, колико би се развода бракова дешавало свуда и још горих ствари од развода, кад кућну заједницу мужа и жене не би одржавале и потпомагале: Ласка, Шала, Попустљивост, Лукавост, Претворност — све саме моје пратилице? Ах, како би се мало бракова склопило кад би муж био паметан да испита које игре је његова млада, на изглед тако чедна и стидљива, играла већ много пре брака? И колико би се већ склопљених бракова растурило кад не би већина жениних грехова остала мужу непозната због његове немарности или лаковерности! Све се то, уосталом, приписује Лудости, и с правом, јер она заиста помаже да се жена допада

мужу и да се муж допада жени; она одржава мир у кући и брине се да веза буде трајна. Мужу се ругају, називају га рогоњом, папучићем и како још не, а он нежним пољупцима пије сузе са образа своје неверне брачне другарице. А колико је тек срећнији што живи у заблуди него да допусти да га нагриза црв љубоморе и да му ствара трагичне сукобе!

21 Све у свему, без мога посредовања не би било никаква друштва које би оживљавало весељем и никакве везе која би дуго трајала: народ не би могао даље подносити краља, господар слугу, собарица госпођу, учитељ ученика, пријатељ пријатеља, ни жена мужа, ни власник закупца, сусед суседа, домаћин госта, ако не би један другог час варали, час се један другом улагивали, час један другоме паметно попуштали; ако се не би, једном речју, наслађивали неким медом Лудости. Знам да вам то изгледа претерано, али ћете чути још веће ствари.

22 Реците ми, молим вас, може ли човек волети другога ако мрзи себе сама? Зар се може слагати с неким онај ко се сам са собом не слаже? Може ли коме приредити уживање онај који је самом себи тежак и досадан? Мислим да то нико никад не би тврдио ако није већи луђак и од саме Лудости. Ако мене будете искључили из друштва, ниједан човек неће моћи да живи с другим, тако да ће сваки самом себи, кад на то помисли, изгледати прљав и сваки омрзнути себе. Природа, која је у многим стварима више маћеха него мати, усадила је у душе људи, особито мало бистријих, несрећну склоност да нико није задовољан оним што има, него се диве ономе што имају други. Отуда произлази да се сви дарови, све лепоте и пријатности живота кваре и пропадају. Јер чему ће користити лепота, оно што бесмртни богови могу дати као највеће уздарје, ако је захваћена клицом плесивости? Шта вреди младост ако је разједа црв

старачке меланхолије? Најзад, како ћеш радити сваки посао у животу с пристојношћу, сам или поред других (јер је главна ствар не само вештине већ и сваког другог посла да оно што радиш буде пристојно урађено), ако ти услужно не помогне Самољубивост коју ја по заслуги називам својом сестром, пошто тако одлучно свуда заступа моје интересе?

Јер има ли шта луђе него бити заљубљен у себе и дивити се себи? С друге стране, ако се сам себи не допадаш, нећеш знати да урадиш ништа лепо ни пријатно што се не би огрешило о пристојност. Одузми животу тај зачин, одмах ће се говорнику заледити реч на уснама, музичареве се мелодије неће допасти никоме, глумца ће извиждати због његових покрета, исмејаће песника с његовим музама, сликар ће бити презрен заједно са својом уметношћу, лекар ће умрети од глади и поред свих лекова. Најзад, од Ниреја ће постати Терзит, Фаон ће се претворити у Нестора, Минерва у свињу, речит човек ће постати дете које муца, а светски човек сељак. Баш стога је, дакле, потребно да свако ласка себи, да се мало себи улагује и да одобрава себи пре него што му се прохте да му други одобравају. Најзад, срећа се углавном састоји у томе да желиш бити баш оно што јеси, а за то преимућство треба захвалити мојој доброј Самољубивости: она чини да нико није незадовољан својом спољашњошћу, ни својим даром, ни својим родом и својим положајем, да нико није незадовољан својим васпитањем и својом домовином, тако да не жели да се мења ни Ирац с Италијаном, ни Трачанин с Атењанином, ни Скићанин са становником Срећних острва. Дивна ли је брига природе да у једну такву бескрајну разноврсност ствари унесе једнакост! Где понешто ускрати од својих дарова, тамо обично дода више самољубивости. Заиста сам глупо рекла: самољубивост место дарова, јер је баш она највећи дар! Свакако морам рећи да није започето ниједно изврсно дело без мога подстрека и да није пронађена ниједна лепа уметност, коју ја нисам надахнула.

23 Мора се признати да је рат жетва и извор најславнијих дела. Може ли бити веће лудости него да се из не знам каквих разлога предузима она врста борбе која и једној и другој страни доноси више зла него добра? А о онима који су пали у боју нема никаква спомена као ни о Мегаранима! Сем тога, кад су већ обе војске уређене и стану једна према другој и кад се заоре потмули гласови рогова, шта тада, молим вас, вреде сви они мудраци који су исцрпени од мозгања и који због своје разводњене и расхлађене крви једва дашћу? За рат је потребно много дурашних и снажних људи који имају врло много смелости и што мање памети; сем ако неко не воли Демостена као војника који је, држећи се Архилохова савета, ухватио маглу чим је угледао непријатеља. Био је исто тако лош ратник као што је био изврстан говорник. Али у рату, приговарају ми, разум игра врло значајну улогу. Признајем да га има у војсковођа, али је тај разум војнички, није филозофски. Сложимо ли се с тим, онда славна дела могу чинити паразити, сводници, разбојници, убице, сељаци, глупаци, варалице и остали друштвени олош, али не филозофи који капљу над књигама до неко доба ноћи.

24 Како су мудраци некорисни у практичном, свакодневном животу, може нам послужити као пример Сократ, кога је Аполоново пророчиште, не баш много мудро, огласило за јединог мудраца. Јер кад год би покушао да ма шта ради јавно, увек би морао побећи пред бучним смехом светине. Мада тај човек није био сасвим без памети, јер је непрекидно одбијао назив мудраца говорећи да он припада само богу, и јер је мислио да мудрац не треба никада да се меша у управљање државом. А било би још боље да је опомињао да мудрости треба да се клони ко год хоће да се уврсти у ред правих људи. Шта га је, најзад, дотерало на оптуженичку клупу и

присилило да испије отров од кукуте, ако не мудрост? Јер док га је филозофија гонила да лупа главу облацима и идејама, да мери ноге буве и да се диви зујању комараца, није научио ствари које се односе на свакидашњи живот.

А учитеља је у животној опасности бранио ученик Платон. Заиста диван бранилац, кога је вика гомиле тако уплашила да је једва могао да изговори половину првог одељка! А шта ли тек да кажемо о Теофрасту, коме се, кад је изишао пред скупштину, од страха стегло грло као да је угледао вука? Којем би војнику он у рату улио храбрости? Изократ је био тако плашљиве природе да се није усуђивао пред народом ни да зине. Кикерон, отац римског говорништва, отпочињао је своје говоре увек с непријатном дрхтавицом и муцао као мало дете, што Фабије оправдава и каже да је то пример ваљана говорника који је свестан одговорности. А кад тако каже, зар не признаје јавно да је мудрост препрека и честитом вођењу јавних послова? Шта би радили ти људи кад би требало да се боре с мачем у руци, кад у борби голим речима умиру од страха?

И после овога се, о господња вољо, слави она позната Платонова реч да би биле срећне оне државе у којима би владали филозофи или владари који би се бавили филозофијом! Али запитајте само историчаре за савет, па ћете сазнати да никада није било опасније владавине по државу него кад би власт дошла у руке каква филозофа или књижевника. То доказују, мислим, у довољној мери оба Катона, од којих је један нарушио мир у држави бесним оптужбама, а други пошто је из темеља поткопао слободу римског народа, јер је хтео да је брани сувише паметно. Њима можете придружити разне Бруте, Касије, Грахе, па чак и Кикерона који није био ништа мање штетан по римску државу него Демостен по атенску. Затим, иако признајем да је Марко Аурелије био добар цар, што се не може порећи, ипак је својим поданицима под тим истим именом био досадан и мрзак јер

је био филозоф. Али, мада признајем да је био добар владар стога што је држави оставио онаква сина за наследника, ипак јој је много више штетио него што је користио добром владавином.

Како су људи који се предају изучавању филозофије обично врло несрећни у свему у животу, нарочито са децом, мислим да се природа опрезно побринула да се куга мудрости не рашири много међу људима. Тако је познато да је Кикерон имао сина изрода, а деца су мудрога Сократа више личила на матер него на оца, тј. била су луда, као што је то неко лепо приметио.

25 Некако би се још и поднело кад би филозофи били неспособни само за вршење јавне службе, где се сналазе као магарац кад свира на лири! Али они још мање вреде у вршењу дужности приватног живота. Позови мудраца на гозбу, и он ће помутити расположење гостију или својим суморним ћутањем или непрекидним постављањем ситних и досадних питања. Поведи га на игранку, па ће ти скакутати као камила. Поведи га на јавну представу, и он ће изразом лица помутити весеље народа и, као мудри Катон, биће присиљен да оде из позоришта, јер не може да одагна своју мрку озбиљност. Ако водиш разговор, он лупи изнебуха као онај вук из басне. Ако треба нешто да купи, да склопи какву погодбу, укратко, ако треба да уради нешто без чега свакодневни живот не може тећи, рећи ћеш да такав филозоф личи на пањ, а не на човека. У тој мери је он, такав да не може користити ни себи, ни отаџбини, ни својима, јер је неискусан у свим обичним стварима, а у мишљењу и навикама потпуно се разликује од народа.

И због таква непознавања материјалног и духовног живота заједнице долази до тога да филозоф навуче на себе општу мржњу. Зар није све што се на свету догађа пуно лудости и зар свуда луђаци не раде за луђаке? А

ако би баш неко хтео да се супротстави целом свету, томе бих ја саветовала да се, по угледу на Тимона, повуче у неку пустињу и да тамо сам ужива у својој мудрости.

26 Да се вратим на оно што сам започела. Каква ли је то сила удружила оне сурове, дивље и неотесане праљуде у грађанско друштво! Ласка! То и ништа друго не казује бајка о Амфиону и Орфејевој лири. Каква је сила вратила у слојан живот римске плебејце кад су се одлучили на последње средство — исељење? Да није то био неки филозофски разговор? Нипошто! Него баш смешна и измишљена дечја прича о желуцу и осталим деловима тела. Темистокле је постигао исти утисак својом басном о лисици и јежу. Да ли је говор каква мудраца постигао оно што је постигла Серторијева измишљена кошута, или она два пса лаконског законодавца, или она смешна измишљотина о чупању длака из коњскога репа? Да не говорим о Миносу и Нуми који су, један као и други, помоћу невероватних прича владали глумом руљом. Таквим се тричаријама може водити она голема и моћна животиња која се зове народ.

27 С друге стране, да ли је која држава икад прихватила Платонове и Аристотелове законе и Сократову науку? Затим, шта је навело оба Декија да се добровољно жртвују подземним боговима? Шта је повукло К. Куртија да се баци у понор ако не ташта слава, она примамљива Сирена коју наши филозофи презиру тако дубоко? Шта је глупље, кажу они, него када се кандидат за неки положај улагује народу, када даровима купује његову наклоност, када тежи за одобравањем толиких луђака, када му се допадају њихови поклици док га као каква идола носе по граду у тријумфалној поворци или кад гледа свој бронзани кип на тргу? Додај томе оно разметање именима, надимцима, додај божанске почести исказиване

људима који једва заслужују назив човека, додај јавне свечаности којима се учвршћују у ред богова чак и најсвирепији тирани!

Све је то у толикој мери лудо да му се ни Демокрит не би могао достојно наругати. Ко би то порицао? Па ипак, из тога извора проистичу јуначка дела хероја које толики речити писци кују у звезде! Таква лудост подиже градове, на њој почивају државе, закони, вера, зборови, судови; укратко, људски живот уопште није ништа друго до извесна игра Лудости.

28 Да кажем нешто о науци и уметности. Шта је подстицало људе да проналазе и остављају потомцима, како они мисле, толика изванредна дела? Зар не жеђ за славом? Ти луђаци над луђацима мисле да не треба да се чувају ни ноћног бдења, ни зноја, ни глади да би постигли не знам какву славу која је, у ствари, празна утвара. Али не заборавите да Лудости дугујете захвалност за толике удобности у животу и, што је понајлепше, можете се користити глупошћу других.

29 Дакле, пошто сам тако прибавила похвалу за храброст и вредност, шта бисте рекли ако бих сад почела да хвалим и своју мудрост? Али ће неко можда рећи да је то исто толико могућно као помешати ватру и воду. Ја се, међутим, надам да ћу вас уверити у то, само ако ме будете слушали пажљиво, као што сте то досад чинили. Пре свега, ако мудрост лежи у искуству, ко више заслужује да носи име мудраца: да ли паметан, који се нешто из стида, нешто из плашљивости не прихвата ничега или луђак, кога ни од једне намере не одвраћа ни стид (јер га нема) ни опасност (јер не размишља)? Мудрац се загњурује у књиге старих писаца, где се научи неком претераном цепидлачењу. Луђак, напротив, ако се не варам, баш стога што непрестано учествује у свему и не хаје за опасност, стиче праву мудрост. То је добро уочио и Хомер, иако је био слеп, јер вели: и луд се

научи у невољи.

Две сметње, углавном, не допуштају човеку да дође до сазнања: стид којим се заслепљује дух и страх који у свему види опасност и обесхрабрује човека у његовој делатности. Лудост сјајно ослобађа свих тих тешкоћа.

Мали број људи зна колико користи и угодности доноси преимућство да те никад ничега није стид и да те никад није страх!

Стога, ако је мудрост исто што и правилно расуђивање о стварима, послушајте, молим вас, како су далеко од ње људи који се приказују под њеним именом! Пре свега, познато је да све људске ствари имају два лица, као Алкибијадови Силени, која имају врло мало сличности. Оно што је на први поглед, штоно кажу, споља смрт, то је, ако дубље загледаш, живот; и обрнуто, ако споља видиш живот, унутра ћеш наћи смрт; оно што је лепо, јавља се као ружно, богато као сиромашно, срамно као славно, учено као неуко, снажно као слабо, племенито као просто, весело као жалосно, срећно као несрећно, пријатељско као непријатељско, корисно као штетно; укратко, ако отвориш Силена, наћи ћеш одједном све обрнуто! Ако се некоме чини да су ове моје речи сувише филозофске, па лепо, ја ћу то објаснити на лакши начин. Ко не замишља краља као богата и моћна господара? Па ипак, није обдарен никаквим добрим духовним својствима! Па ипак се не задовољава ничим од онога што има! Он је, према томе, највећи сиромах, штавише: јер је одан пороцима и страстима, није ништа друго до бедан роб. И о другим стварима би се могло мудровати на исти начин, али нека буде довољан и само овај пример!

А чему све то, рећи ће неко? Чујте како ћу то извести. Ако би неко глумцу који на сцени игра своју улогу покушао да скине маску и да гледаоцима покаже његово право, природно лице, зар не би тиме пореметио цео комад? И зар не би заслужио да га сви из позоришта најуре каменицама као луђака? Одједанпут ће се појавити сасвим нов призор: онај што је

малочас био жена, сада је мушкарац, младић је сада старац; испод маске краља одједном се појави неки простак, а онај што је малопре био бог, постаће човечуљак. Одстранити варку значи покварити читаву представу! Само су одело и шминка, у ствари, обмана која привлачи очи гледалаца. Шта је друго цео људски живот него нека врста комедије у којој људи играју сваки под својом маском и сваки своју улогу, док их редитељ не одведе с позорнице? А он често једном истом глумцу даје различите улоге, тако да онај ко је малочас представљао краља у скерлету, одједном постаје роб у прњама. Све је на свету привидно, па се ни комедија живота не изводи друкчије. Кад би овде пред нас изненада пао с неба неки мудрац и почео да виче да онај кога сви поштују као бога и господара није чак ни човек, јер се као животиња подаје само својим нагонима, већ најнижи роб, јер добровољно служи тако многим и тако гадним господарима; или кад би наредио сину који оплакује смрт свога оца да се весели, јер му је отац почео живети тек после смрти, пошто живот и није ништа друго него умирање; или кад би некога ко се размеће родословом својих предака назвао простаком и копианом, јер у себи нема нимало оне врлине која је једини извор племенитости; и кад би на исти начин говорио о свим стварима на земљи: шта би му се, питам вас, друго догодило него да га сви сматрају безумним и бесним.

И као што ништа није луђе од мудрости у лоше изабраном часу, исто тако ништа није смешније од наопаке мудрости. Наопако ради ко год не уме да се прилагоди садашњем положају и користи приликама и ко заборавља оно старо правило при гозбама: »Или пиј или одлази!« и тражи да комедија више не буде комедија.

Напротив, знак је праве памети да не желиш бити надљудски мудар кад си већ рођен као човек, него да са читавим светом или добровољно затвараш очи пред погрешкама или се уљудно претвараш.

А баш је то, приговарају ми, права лудост. Ја то не одричем, само нека ми се заузврат потврди да човек према њој игра своју улогу у комедији живота.

30 Уосталом, бесмртни богови, не знам да ли да говорим даље или да ћутим! Али зашто да ћутим кад је оно што имам да кажем истинитије од истине? Можда би ипак било добро да, због тако важне ствари, призовем у помоћ музе са Хеликона, кад им се песници често обраћају чак и за најобичније тричарије. Притеците ми зато у помоћ, кћери Јупитерове, док доказујем да до те ванредне мудрости, до те тврђаве среће нема приступа нико, ако га не поведе Лудост!

Већ смо се раније сложили у томе да све страсти припадају Лудости. Зато је разлика између луђака и мудраца у томе што првога воде страсти а другог стишава разум. То је разлог што стоици одстрањују од мудраца сва духовна узбуђења као болести; међутим, по мишљењу педагога, страсти су не само крмари свима онима који журно плове у луку мудрости већ су мамуза и остан у сваком деловању врлине и, тако рећи, подстичу да се ради добро. Двоструки стоик Сенека жестоко устаје против тога и мудрацу потпуно усркађује страст. А кад тако чини, он у мудрацу не оставља чак ни човека, него од њега ствара неког новог бога који никада није постојао нити ће икада постојати; или, да се јасније изразим, гради од њега мраморни кип који је неосетљив и у коме нема ничег људског.

Зато нека стоици сами уживају у своме мудрацу и нека га воле, нико им неће завидети, и нека живе с њим или у Платоновој држави, или, ако више воле, у области идеја, или у Танталовим вртovima. Ко не би побегао и ко се не би згрозио од таква човека као од чудовишта и утваре, кад је отупео за сва природна осећања, кад не могу више да га узбуди никаква душевна расположења, ни љубав ни милосрђе, него је тврд као кремен и стоји као

Марпешка стена? Ништа му не остаје сакривено, ни у чему не греши, све види као какав Линкеј, све испитује с крајњом тачношћу, ништа не опрашта, ничим није задовољан сем самим собом, мисли да је само он богат, само он паметан, само он краљ, мисли да је једино он слободан; укратко, све само он, али по сопственом мишљењу! О пријатељима се не брине, а ни сам није пријатељ никоме, не устеже се да презире и саме богове; бесмислено му је све што се на овом свету дешава, све куди и свему се руга. Ето вам слике те животиње коју нам представљају као савршена мудраца.

Ако би се ишло на гласање, питам ја вас, који би град хтео таква поглавара, која би војска желела таква вођа? Ставише, која би жена желела и подносила таква мужа, ко би позвао таква госта за сто, који би слуга трпео господара такве ћуди! Ко не би радије узео из гомиле најлуђих каква луђака који би као луђак умео лудима и да заповеда и да им служи, који би одговарао сличним себи, што ће рећи претежној већини људи, који би био пажљив према жени, љубазан према пријатељима, забаван на гозбама и мио људима и, најзад, човек који сматра да му ништа људско није туђе? Али је тај мудрац већ одавно дозлогрдио и мени! Зато прелазим на друга преимућства живота.

31 Кад би неко посматрао живот на земљи с високе осматрачнице, као што чини Јупитер, по причању песника, видео би коликим је несрећама изложен људски живот! Како је бедно и прљаво његово рађање! Како је мучно одгајање, какву је све насиљу изложено детињство, на колико је тешких послова приморана младост, како је страшна старост и како свирепа неизбежност смрти! Сем тога, низ још коликих опасних болести, колико га незгода вреба, колико невоља наваљује са свих страна — нема нигде ничег што није натопила жуч! Да не спомињем она зла која човек

наноси човеку: сиромаштво, тамницу, подлост, срамоту, мучење, неверност, издају, увреде, свађе, преваре. Али како да их набројим кад их је колико и песка у мору! За какве грехе су људи заслужили такву судбину? Који бог их је у бесу натерао да се рађају у таквој беди? О томе засада не могу да говорим. Али ко о овоме буде добро размислио, неће прекоревати милетске девојке, мада и тај случај изазива сажаљење. А који су, пре свега, ти који су се предали смрти из одвратности према животу? Зар то нису ученици Мудрости? Међу њима је и онај Хирон, који је више волео да умре него да буде бесмртан, а да не говорим о Диогенима, Ксенократима, Катонима, Касијима и Брутима! Мислим да увиђате шта би било на свету кад би сви људи били мудраци: свакако би била потребна нова глина и још један Прометеј! Баш зато ја и помажем људима у толиким њиховим невољама, подржавам их у незнању, у лакомислености, понекад у заборау патњи, понекад у нади на бољи живот; ако пак с времена на време у пожуду долијем још капљу меда, одмах ублажим невоље, тако да нико од њих не жели да остави живот чак ни кад Парке дотерају нит до краја и кад их живот већ годинама напушта. И уколико имају мање разлога да живе и даље, утолико више желе да живе, па чак и не осећају неко гађење према животу.

Моја је заслуга што овде-онде видите старце Несторова доба којима није више преостао чак ни изглед човека: они муцају, брбљају бесмислице, без зуба су, седи, ћелави или, да их опишем Аристофановим речима: ружни су, криви, смежурани, ћелави, крезави и немоћни, а толико се радују животу да се понашају као младићи: један боји седе косе, други власуљом прикрива ћелавост, трећи намешта вештачке зубе, позајмљене можда од некога, четврти се смртно заљубљује у неку младу девојку и опходи се глупље и будалестије од сваког заљубљеника. Сав изнемогао, с једном ногом у гробу, а ожени се неком нежном девицом, свакако без мираза, и

она ће га ускоро зашити роговима. И то се догађа тако често да изгледа као нека појава за похвалу. Али је још забавније посматрати старе намигуше: од дуге старости скоро личе на полуживе лешеве, рекао би човек да су се дигле из гробнице, а непрестано брбљају: Ох, како је живот леп! Разуздане су и, као што обично кажу Грци, похотљиве као козе; за велику награду доводе каква Фаона, непрестано румене лице, никад се не мичу с огледала, брију длаке на доњим местима, показују смежуране и увеле груди, певају дрхтавим и нескладним гласом, драже дремљиву пожуду, пију, играју с младим девојкама, пишу љубавна писма. Цео свет исмејава њихово понашање као крајњу лудост, и цео свет има право. Али се бапци допадају сами себи, живе у омаглици највишег заноса и уживају сва задовољства — срећне, разуме се, због моје добротe.

Хтела бих сада да сваки онај који се подсмева тим стварима добро промозга и каже да ли је, по ње гову мишљењу, боље у таквој лудости пријатно живети или, како оно веле, тражити греду па се обесити? А што се у јавности такав живот сматра као срамота, то за моје луђаке не значи ништа, јер они то зло и не осећају или, ако шта и осете, не маре за њега. Ако падне камен на главу, то се зове зло; а стид, непоштење, погрда, псовке проузрокују онолико штете колико их ко осећа. Ако нема осећања, онда нема ни зла. Шта смета што ти цело позориште звижди? Пљескај ти себи сам! До тога те степена савршенства може довести само Лудост!

32 Чини ми се да већ чујем филозофе како се буне: То је, веле они, најбедније што Лудост држи људе у и заблуди, обмани и незнању! Напротив, то баш значи бити човек! Не разумем зашто их називати бедницима, кад сте сви тако рођени, тако образовани и васпитани и кад је то заједничка судбина свих. Ниједно биће није несрећно ако живи у свом природном стању. Да ко не мисли да човека треба оплакивати зато што не

може да лети као птице, или да иде четвероношке као животиње, или што нема рогове за одбрану као бикови? Са истим правом може онда називати несрећним и најлепшега коња зато што није учио граматiku и што се не храни колачима, или вола који није способан за гимнастичке вежбе. И као што коњ није несрећан због непознавања граматике, тако ни луд човек није несрећан, јер је лудост везана с његовом природом. Али ми оштроумни мудријаши опет приговарају. Тако је, кажу они, човеку дата особито способност да познаје науку и уметност, помоћу којих умом надокнађује оно што му је природа ускратила. Као да то уопште личи на истину! Зар би природа, која је тако марљиво бдела над мувама, биљем и цвећем, заспала баш над човеком, да би му тако била потребна наука коју је Теут, огорчени непријатељ људскога рода, измислио само зато да би га уништио? Зато наука тако мало користи срећи, чак јој и штети, а кажу да је само због тога и пронађена, као што у Платона јасно тврди онај духовити краљ о проналаску писмености. И наука се, дакле, увукла у људски живот с осталим невољама, а потиче из истог оног извора из кога потиче све што је рђаво у животу, од демона који су по њој добили име, јер демон на грчком значи мудрац.

У златно доба је припрости човек живео без икаква оружја науке, вођен само природним нагоном. Чему је тада била потребна граматика, када су сви говорили истим језиком и када се реч употребљавала само да се људи међу собом споразумевају? Каква је потреба била за дијалектиком, када није било никакве борбе због супротних мишљења? Чему би служила реторика, кад нико никога није изводио пред суд? Зашто би се стварали закони, кад није било искварених обичаја из којих, нема сумње, извиру добри закони? Људи су, затим, били сувише побожни да би с неком безбожном радозналошћу испитивали тајне природе и посматрали звезде и истраживали њихово кретање и деловање и откривали невидљиве узроке

ствари; сматрали су за грех ако би смртни човек покушао да мудрошћу нађе границе своје судбине. Што се тиче жеље да се сазна оно што се дешава изван неба, такво безумље никоме није падало на памет.

И како се постепено губила срећна простодушност златнога доба, зли демони су, као што сам рекла, измислили науке и уметности. Али их је у почетку било мало и имале су мало присталица; доцније су празноверје Халдејаца и безбрижна доколица Грка придодали безброј нових које су постале праве душевне невоље, иако је и мала граматика више но довољна да постане трајно мучилиште живота.

33 Истина, на највишој су цени међу наукама оне које се највише приближују свакидашњем разуму, тј. лудости. Теолози гладују, физичари се смрзавају, астролозима се свет смеје, а дијалектичаре презире, само лекар вреди колико многи други заједно. Уколико је, пак, који лекар већа незналица, дрскији и лакомисленији, утолико га више цене прваци са златним огрлицама. Јер лекарска служба, особито како је већина данас врши, није ништа друго до нарочит вид улагивања, баш као и реторика. Прво место после лекара припада познаваоцима права, а можда и није тако (не знам поуздано), јер филозофи обично, не усуђујем се да судим сама, једнодушно исмејавају њихов позив као магарећу науку. Али се ипак вољом тих магараца свршавају у животу сви послови, највећи и најмањи. Они се богате стицањем великих поседа, док теолог, иако је претресао све богословске науке, суши зубе и непрестано ратује са стеницама и вашкама. И као што су плодније оне уметности које су у ближем сродству с Лудошћу, исто су тако много срећнији они људи којима је дато на вољу да се уздржавају од додира са свим наукама и да се подају природи као једином вођу. А она није шкрта ни у чему, сем ако не желимо да изиђемо из оквира људске судбине. Природа мрзи претварање, и много јој срећније

полази за руком оно што ствара без икакве уметности.

34 Зар не видите да у свету живих бића најсрећније живе она племена којима је туда свака дисциплина и којима је природа једина учитељица? Погледајте пчеле! Зар можете замислити нешто срећније и достојније дивљења? Оне немају чак ни сва телесна чула, па ипак ми реците да ли је архитектура пронашла нешто слично у грађењу кућа? Који је филозоф икада створио државу сличну њиховој? Супротно томе, коњ има сва чула као и човек и живи с њим у заједници, па стога и учествује у неким људским несрећама. Коњ не подноси поразе, па зато на тркама често јури до последњег даха; а у боју, док хрли за победом, добија смртни ударац и заједно с јахачем пада на земљу. Да и не спомињем тврде узде, бодљикаве мамузе, затвор који се зове штала, бичеве, штапове, оглаве, јахача, укратко, сву трагедију ропства у коју се коњ драговољно увалио кад је с великом жељом хтео да победи непријатеља по угледу на луде кнежеве. Колико је угоднији живот мува и птица које живе безбрижно и слушају само природне нагоне, уколико им то допушта људска пакост! Ако затворите птицу у кавез па је научите да подражава људским гласовима, чудновато је колико ће изгубити од своје природне лепоте: много се више ужива у сваком погледу у делу које је створила природа него у делу које је створила уметност. Не могу довољно да изразим колико ценим Питагору преображена у петла, који је, преживевши не знам колико метаморфоза (био је филозоф, мушкарац, жена, краљ, обичан човек, риба, коњ, жаба, па мислим чак и сунђер), ипак тврдио да ниједна животиња није несрећнија од човека, јер су све оне задовољне границама Природе, само човек покушава да изиђе из граница своје судбине.

35 Питагора даје међу људима првенство незналицама и сиромашнима

духом над ученим и великим људима, а познати је Грил био много паметнији од лукава Одисеја кад је више волео да грокће у свињцу него да с њим јури у нове опасности и пустоловине. Чини ми се да је исто тако мислио и Хомер, отац прича, који све смртнике назива јадницима и бедницима; нарочито често назива несрећним Одисеја, кога узима као пример мудра човека, а тај надимак никад не даје ни Париду, ни Ајанту, ни Ахилеју. Зашто то? Јер се Одисеј, лукав и вешт у свему, управљао по савету Паладе и био теко мудар да је изврдавао колико је могао више водство Природе. И тако су међу људима најдаље од среће они који изучавају мудрост, те су баш због тога двоструки луђаци, јер заборављају своје људско порекло и теже за животом бесмртних богова, тако да се, по примеру Гиганата, наоружани науком, боре против природе; најмање, пак, изгледају несрећни они који се по духу највише приближују неразумним животињама и који не предузимају ништа што лежи изван човека.

Покушајмо да то и докажемо, ако можемо, али не стоичким поступцима, већ неким сасвим опипљивим примером!

Питам вас, у име бесмртних богова, да ли је уопште неко срећнији од оне врсте људи које свет назива глупацима, луђацима, будалетинама и простацима, што су, по моме мишљењу, најпоштенији називи? Ја ћу вам сада рећи нешто што ће вам на први поглед изгледати глупо и бесмислено, али што је најдубља истина. Пре свега, ти луђаци се не боје смрти, а то, тако ми Јупитера, није мало зло; не знају уопште за грижу савести; не препадају се од прича о мртвацима, не бледе и не дршћу пред духовима и утварама, не узнемирују их невоље које им прете, не заваравaju се надом у будућу срећу; речју, њих не растржу хиљаде брига у којима се губи овај живот. Они не осећају ни срамоте, ни страха, не знају за честољубље, завист и љубав. Напослетку, уколико се више приближе неразумности глупе стоке, утолико су неспособнији да греше, по тврђењу теолога.

Према томе, испитај пажљиво, будалести мудраче, оне силне бриге што дању и ноћу муче твој дух, скупи на једну гомилу све незгоде свога живота, па ћеш тек онда схватити колико невоља ја приштедим својим луђацима! Додај томе да они, сем тога што сами непрекидно уживају у игри, певању и смеху, доносе и свима другима, куда год дођу, забаву, шалу, игру и смех, као да их је доброта богова послала на земљу да ублаже тугу људскога живота! Одатле произлази да су сви људи, иако једни према другима имају различита осећања, у односу на луђаке истог мишљења: сви их признају као своје, траже их, хране, дворе, негују и помажу, ако је потребно; допуштају им сви да без казне говоре и раде шта им је воља. Нико не жели да им нашкоди, па се чак и дивље животиње уздржавају да им нанесу штете, као да нагонски осећају њихову невиност. Јер они су под заштитом богова, и нарочито под мојом заштитом, па их с правом сви поштују.

36 Они представљају такво уживање чак и за краљеве и царева да многи без њих не седају ни за сто, нити иду у шетњу, и не могу просто ниједан час провести без њих. Они много више поштују своје будале него своје мргодне филозофе, које обично држе због дворског обичаја. Зашто им дају првенство, лако је погодити, и у томе, мислим, нема ничег чудног: мудри саветници саопштавају владарима обично само жалосне ствари и, ослањајући се на своју науку, узимају слободу да с времена на време вређају нежне уши заједљивом истином, а будале пружају владарима само оно што они највише желе: шале, смех, досетке, лакрдије. Сем тога, запамтите, луђаци имају још један велики дар који не треба ниподаштавати: једино они из простодушности говоре истину. А шта је достојније хвале од истине? И мада Алкибијадова изрека у Платона приписује истину само вину и деци, ипак све признање у том погледу

припада мени лично. То потврђује и Еурипид својом познатом изреком: Лудо говори само луђак. Јер што луђак носи у срцу, то му се чита на лицу и чује у говору. Мудраци имају по два језика, као што спомиње исти Еурипид: једним говоре истину, другим оно што мисле да одговара времену и приликама. Кадри су да црно претварају у бело, да дувају из истих уста топло и хладно; сасвим је друкчије оно што скривају у себи од оног што им је на језику.

Крај све њихове среће, мени се ипак чини да су владари достојни сажаљења, јер немају човека који би им говорио истину, него су присиљени да око себе држе ласкавце место пријатеља. Али владари, рећи ће неко, сами затварају уши пред истином и само стога избегавају мудраце што се боје да се не би нашао случајно неки слободнији човек који би се усудио да радије говори оно што је истинито него оно што је пријатно да се слуша. Истина је заиста мрска владарима, нема ту шта: али, иако је то чудно, моји луђаци успевају да се из њихових уста с уживањем слуша не само истина него и отворена увреда. Ако долазе из уста луђака, смеју се од срца истим оним речима због којих би мудрац намакао себи омчу на врат. Јер истина има неку природну снагу да развеселава, ако јој недостаје оно што вређа, а тај су дар богови заиста дали само луђацима. Готово из истих разлога жене обично више воле лакрдијаше и луђаке, јер су по природи више него мушкарци наклоњене уживању и шалама. Што год раде с тим људима, а понекад раде и врло озбиљне ствари, оне то тумаче као брбљање и разоноду, јер је лепи пол вешт, особито кад хоће да прикрије своје грехе.

37 Да се вратим, дакле, на срећу луђака: они проводе живот с много уживања, а после без страха или осећања смрти одлазе право на елизијске пољане и тамо својим шалама увесељавају побожне и беспослене душе. Упоредио сада живот којег било мудраца са судбином луђака!

Замислите какав пример мудрости, па ставите према њему човека који је читаво детињство и младост провео над књигама и најлепши део живота упропастио у непроспаваним ноћима, бригама и зноју и који у доцнијем животу није окусио ни трунке весеља; који је увек био штедљив, сиромашан, жалостан, натуштен, неправичан и суров према себи, а другима тежак и одвратан; који је, блед и сув, болестан и крмељив, остарео и оседео много пре времена и умро пре времена. Али зар је важно кад тако умре човек који никада није ни живео! Ето, сад имате баш изврсну слику мудраца!

38 А, ето, опет чујем кркетање жаба из стоичке баре: Ништа није, кажу ми они, бедније од беснила. Права, пак, лудост је или врло близу беснила или, боље, право беснило. Јер шта је друго беснило него стање душевног поремећаја? Али они не знају шта говоре. Хајде да уништимо тај силогизам уз милостиву помоћ муза. Они то, додуше, раде оштроумно, али као што Сократ говори у Платона да једну Венеру расеца у две, од једног Купидона прави два, исто тако би морали и наши дијалектичари да разликују беснило од беснила, ако хоће и сами да изгледају паметни. Јер свако беснило није одмах и несрећно; иначе Хоратије не би певао о »љупком беснилу«, нити би Платон занос песника, пророка и заљубљеника ставио међу највећа животна добра, нити би Сибила назвала Ајнејево дело беснилом.

Према томе, треба разликовати две врсте беснила. Једно шаљу из пакла страшне осветнице Фурије, кад пуштају своје змије на свет и уносе у људска срца ратно одушевљење, или незајажљиву жеђ за златом, или срамну неприродну љубав, оцеубиство, родоскрнављење, богохуљење или неку другу сличну напаст, или кад буктињама страха и беса прогоне грешника кога гризе савест. Друга врста се умногоме разликује од прве.

Она произлази од мене, и људи би морали да је желе више од свега. Она се појављује као неко пријатно духовно застрањење које ослобађа човека свих тешких брига и у иста мах му доноси многобројна уживања. Такву духовну пометњу прижељкује Кикерон, у једном писму Атику, као неки велики божански дар да би тако могао да заборави своје тешке невоље. Како се изврсно осећа онај Аргивац, који је баш сасвим био луд, кад је по читав дан седео у позоришту, смејао се, плескао, уживао, јер је замишљао да се изводи нека дивна драма, а, у ствари, није се изводило ништа! Иначе се тај човек у свакодневном животу понашао сасвим паметно, био је пријатним друговима, пажљив према жени, милостив према робовима, није беснео кад пронађе отпушену боцу. Кад су га рођаци помоћу лекова излечили од те болести и кад му се потпуно вратила памет, овако се жалио својим пријатељима: Шта сте учинили, другови! Убили сте ме, а не спасли, одневши ми уживање! Силом ми је отргнута најслађа духовна обмана. И имао је право: они су сами били у заблуди, и њима је било потребније него њему да пију чемерику, јер су мислили да њом треба истерати тако срећно и пријатно лудило као какво зло! Ја, додуше, нисам доконала да ли сваки поремећај чула и разума треба назвати лудилом. Јер ако се некоме који слабо види од мазге учини магарац, или ако се неко који није кадар да даје суд диви неким бедним стиховима као правом ремек-делу, неће одмах значити да је луд; али ако су некоме поремећена не само чула већ и умно расуђивање, и то преко уобичајене мере и трајно, тек тада кажемо да није далеко од беснила, као, на пример, кад ко чује магарца како њаче, па му се учини да слуша пријатну симфонију, или ако је ко рођен у највећем сиромаштву, а овамо замишља да је лидијски краљ Крез. Лудост те врсте је

весела карактера, као што се обично дешава, и доноси знатно уживање и онима које држи, као и онима који га гледају, али су и сами ћакнути на други начин. Та врста беснила је много раширенија него што свет мисли. И тако се луђак смеје луђаку и забављају један другога. Ставише, чешће ћете видети да се луди грохотом смеје мање лудом.

39 Иначе је срећнији онај који је на више начина луд, тако мислим ја, Лудост, само треба да остане у оној врсти беснила која је нама својствена. А та врста је тако распрострањена и општа да ја не знам може ли се на свету наћи човек који би у сваком тренутку био при памети и кога не би држала бар нека врста беснила. Ипак морам упозорити на ову малу разлику: ако неко види тикву, па мисли да је жена, пришију му име луђака, јер се таква забуна ретко дешава; али ако се неко куне да му је жена вернија од Пенелопеје, иако му је набила много рогова, иако се топи од милине у својој срећној заблуди, њега нико живи неће назвати луђаком, јер свако види и зна да се то исто догађа и другим мужевима. У овај ред луђака долазе и они који презиру све сем лова на дивље животиње и хвале се да осећају највеће духовно уживање кад чују онај одвратни звук рога или лавез паса. Мислим да би им и измет паса, кад би га помирисали, мирисао на цимет! Како ли тек уживају кад треба разуђивати дивљач! Разуђиваје волова и оваца је посао простог сељака, али утробу дивље животиње може распорити само племић! Гологлав, на коленима, ножем одређеним за тај посао (сачувај боже да то буде кухињски нож), побожно реже удове по одређеном реду одређеним покретима. Окружује га ћутљива гомила хајкача и чуди се као да се дешава нешто ново, иако су тај приказ гледали већ хиљаду пута. Ако се деси да неко добије део плена да проба, сматра да му се много подигао друштвени углед. И тако, пошто ловци непрестано гоне и једу дивљач, не постижу ништа друго него да и сами

готово постану дивље звери, а ипак мисле да воде прави краљевски живот. Ловцима су врло слични људи који горе од нештољене жеље за грађењем, па презиђују час округлу зграду у четвртасту, час четвртасту у округлу. Те страсти не знају ни за границе ни за меру, док не дођу до крајњег сиромаштва, па немају где да станују ни шта да једу. Па шта је с тим? Неколико година су проживели у великом задовољству.

Овима су најближи, како ми се чини, они који се труде да новим и тајанственим покушајима промене изглед природе, па на копну и на мору теже за неком квинтесенцијом. Они живе у слаткој нади, не боје се ни напора ни трошкова, и чудно бистрим умом увек нешто измишљају, чиме само себе варају, а луђаци уживају у превари, док не страће све и не остане им ни толико да могу да саграде пећ. Па ипак, не напуштају своје чаробне снове, већ марљиво подстичу и друге да иду ка истој срећи. А кад им се изјалове и последње наде, остаје им за утеху она реч: Доста је ако се у великим стварима макар и хтело. Онда се жале да је живот прекратак да би се могла извршити велика дела. Што се тиче оних који играју коцке, ни сама не знам сигурно да ли треба да уђу у моју дружбу. Свакако је безуман и смешан приказ кад видимо како некима, који су толико одани игри, усцепти и заигра срце чим чују трескање коцки. Увек их заводи нада на добитак, док не спљискају све своје имање; а кад им се брод разбије о хриди игре опасније од Малејског рта и кад једва голи испливају из таласа, пре ће преварити сваког другог него онога који их је опљачкао, из страха да их не сматрају не баш часним људима. А шта тек да кажем о старцима већ упола слепим који стављају наочари на очи да би могли играти? И најзад, кад им костобоља обогаљи зглобове, плаћају чак и заменика да место њих миче коцке. Та игра је заиста пријатна ствар, само се већином свршава бесним препиркама, па не спада у мој делокруг, већ у надлежност фурија.

40 На сваки начин, без изузетка је мојега кова она врста људи који са уживањем слушају или испредају лажне приче о чудима и неприродним појавама. Никад им није доста језивих измишљотина о привиђењима, о утварама, о злим дусима, о паклу и о хиљадама других сличних чуда. Уколико су те приче невероватније, људи им више верују и оне им пријатније голицају уши. Али оне не служе само за пријатно прекраћивање досаде него су исто тако и уносан посао, особито за свештенике и проповеднике. Овима је блиска једна друга врста људи који иначе живе у лудом, али пријатном празноверју. Ако виде древни кип или какву слику Полифема Христофора, мисле да су тога дана заштићени од смрти; или ако је који војник обавио прописану молитву пред Барбариним кипом, мисли да ће се неповређен вратити из боја; или у одређене дане призивају и Еразма као свеца с воштаним даровима и одређеним молитвама и надају се да ће ускоро постати богати. И као што су измислили другог Хиполита, исто тако су у св. Ђорђу пронашли Херкула. Његов коњ је најпобожније окићен колајнама и звочићима и само што му се не моле; по више пута купују свечеву наклоност каквим новим дарићима; заклетва у његов бронзани шлем има важност краљевске заклетве.

А шта да кажемо о људима који се најпријатније обмањују надом у опроштај грехова; који као клепсидром мере трајање очишћења у чистишту за које имају математички израчунату табелу по столећима, годинама, месецима, данима и часовима? Или шта да кажем о онима који се заносе неким чаробним знамењима и молитвицама, које је измислила нека побожна варалица, или из сујете, или ради стицања пара? Нема ствари коју оне не обећавају: богатство, почести, уживање, сјајне гозбе, непрекидно здравље, дуг живот, свежу старост и, најзад, на небу место најближе Христу. Али ипак не желе да га заузму брже-боље, већ што

доцније, тек када их против њихове воље буду напустиле сласти овога живота за које се тако грчевито држе, онда нека дођу та небеска уживања. Тако, на пример, ако неки трговац, или војник, или адвокат баци од опљачканих пара бар динар на тас, замишља да је тиме ,у исти мах исушио лернску мочвару свога живота и да је, као по уговору, окајао сва кривоклетства, све прљаве страсти, све пијанке, све препирке, сва убиства, све преваре, све непоштене поступке и издајства, и то их окајао тако да се поново може вратити на нови низ злочина.

Има ли чега луђег или, боље речено, чега срећнијег од оних људи који се надају највишој срећи да ће ући у царство небеско ако сваког дана промрсе оних познатих седам стихова из светих псалама? На те чудотворне стихове је, тобоже, неки шаљиви ђаво, који је био више надувен неголи бистар, обратио пажњу св. Бернарда, али је овај био лукавији од њега. Све је то тако лудо да је скоро и мене срамота, али их не одобрава и прихвата само прост свет, него чак и професори теологије. И, даље, зар не излази на исто што свака покрајина поштује свог посебног свеца, што га сваки поштује на свој начин, што им приписују разне врсте заштите? Један помаже кад кога боле зуби, други се налази женама у порођајним мукама; овај ти враћа украдену ствар, онај спашава бродоломника, онај тамо бди над стадом, и тако редом, јер би ме далеко одвело да све набројим. Неки имају моћ над многим стварима у исти мах, особито Мајка божја, девица којој прост народ приписује скоро већи утицај него њеном сину.

41 А шта друго људи траже од светаца ако не оно што спада у мој делокруг? Међу толиким заветованим даровима које видите како испуњавају све зидове и свод многих цркава, јесте ли икад угледали један за оздрављење од лудости или да је ко постао за длаку паметнији? Један је неповређен испливао из воде, другога је пробо непријатељ, али је још жив;

један је стругнуо из битке док су се други борили, не само срећно већ и јуначки; овај је био осуђен на вешала, али је неки светац, пријатељ лопова, наредио да му се пресече омча, те се и даље труди да растеређује своје ближње који су претоварени богатством; овај је побегао обивши затвор, онај се излечио од грознице на жалост лекара; једноме је отров био лек, а не смрт, јер га је добро прочистио, и то нипошто на радост његове жене коју је то стало мука и пара; другоме се преврнула кола, али је коње дотерао кући неповређене; трећега је затрпала рушевина, али се ипак спасао; четвртога је муж ухватио на делу, али се извукао. Нико се још живи није захвалио за ослобођење од Лудости. Толико је пријатна ствар живети без разума да се људи више моле за ослобођење од свега другог само не од Лудости. Али зашто се навозим на то море празноверја?

Сто језика да имам, сто уста и глас од гвожђа,
луђаке бих вам свих врста узалуд хтела да набројим
јер нисам кадра да вам све лудости прелетиим поименце!

И тако живот свих хришћана просто ври од празноверних лудости, које чак и сами свештеници олако пропуштају и потхрањују, јер знају колики приход обично доносе. Ако би се подигао који омражени мудрац и почео говорити истину: нећеш рђаво завршити ако будеш живео поштено; грехе ћеш окајати ако новчићу придружиш мржњу према рђавим делима, сузе покајнице и бдење, молитве и пост, и ако промениш цео начин живота; свеци ће ти бити наклоњени, ако будеш подражавао њихову животу; ако би, велим, неки мудрац изговорио ову или коју сличну истину, замислите из колике би среће изненада истргао људске душе и у какву би их забуну увалио!

Овом друштву припадају и они који још за живота смисле с каквом свечаношћу желе бити сахрањени: тако марљиво срачунавају и поименце (прописују колико буктиња, колико црних одела, колико певача, колико

погребних статиста желе да имају на сахрани, као да би сваки лично хтео да види тај приказ, и као да се мртви стиде ако леш није величанствено сахрањен. Брину се толико као да су произведени за едиле, па треба да се постарају за игре и јавне гозбе.

42 Иако журим, не могу ћутке да пређем преко оних будала које се ни по чему не разликују од последњег дрводеље, па ипак ласкавим речима говоре о свом племићком роду. Један изводи порекло од Ајнеја, други од Брута, трећи од Аркура. Свуда постављају кипове и вешају слике својих предака, набрајају прадеде и чукундеде и присећају се њихових негдашњих надимака, а сами се много не разликују од тих немих статуа, па су чак и гори од њих. Живот њихов ипак тече врло срећно, захваљујући љубазној Самољубивости, а ту су и остали луђаци који у те животиње пиље као у богове.

Али зашто да говорим о овој или оној врсти лудости, као да Самољубивост на чудан начин не ствара свуда многе срећне људе? Један је ружнији од сваког мајмуна, а себи изгледа као Ниреј; други, чимје повукао шестаром три линије, одмах мисли да је Еуклид; трећи верује да је Хермоген, а разуме се у музику као магарац у кантар и крешти горе него кокошка кад је кљуца петао као законити муж. Постоји и једна врло забавна врста луђака који се хвастају особинама својих слугу као да су њихове. Како је у Сенеке био двоструко срећан онај богаташ који је, кад би хтео да исприча какву причу, имао при руци робове да му дошаптавају имена; није оклевао да прими и борбу на шаке, иако је био слаб и с душом у носу, али се ослањао на то што код куће има гомилу изврсних и снажних робова!

А шта вреди говорити о уметницима од позива? Сваки има властито самољубље и сваки би се пре одрекао очевине него свога дара. Нарочито су сујетни глумци, певачи, беседници и песници. Уколико је ко од њих

већа незналица, утолико је уображенији, утолико се више буса у груди и шепури. Али сви нађу чинију за своју салату, и, уколико је ко будалестији, осваја утолико више обожавалаца; оно најгоре се увек већини највише свиди, јер је највећи број људи, као што сам рекла, у служби Лудости. Затим, уколико је ко већа незналица, утолико је сам собом задовољнији, а и свет му се диви. Зашто би, онда, више волео право образовање? Прво, оно човека много стаје; друго, сви га због њега избегавају и он избегава све и, најзад, биће врло мало људи којима ће се допадати.

43 Ја видим да је Природа заиста усадила Самољубивост како у сваког човека тако и у све народе, скоро и у сваки град. Дошло је до тога да Британци, на пример, присвајају лепоту, музички дар и добру трпезу; Шкоти се хвале својим племством, сродством с краљевском лозом и мисле да су оштроумни дијалектичари; Французи су поносни на углађено држање: Парижани потпуно присвајају хвалу за теолошку науку; Италијани захтевају првенство у књижевности и говорништву, и сви ласкају себи да једино они на свету нису варвари; у тој врсти срећне простодушности прво место држе Римљани, који још и данас с великим уживањем сањају о слави негдашњег Рима; Млечани се топе од милине због тобожње племенитости свога рода; Грци сматрају да су пронашли науку и хвале се славним именима старих хероја; Турци, и читава хрпа осталих правих варвара, присвајају преимућство у вери и исмејавају хришћане као празноверне. Најсмешнији су Јевреји који непрестано очекују свога Месију, али се још и данас грчевито држе свога Мојсија; Шпанци не признају ратну славу ником другом до себи; Немци се поносе витким растом и проналаском магије.

44 Нећу да се упуштам у појединости. Ви, мислим, видите колико уживања

ствара Самољубивост свуда у појединачним и општим случајевима. Самољубивост, пак, има сестру, Ласку, која јој је врло слична. Самољубивост није ништа друго него кад се неко сам себи улагује; а ако то исто чини другоме, онда је то ласка. А та јадна ласка је и дан-дањи извикана, али само у људи којима је више стало до речи него до дела. Они сматрају да се ласка слабо слаже с оданошћу; али да то није тако, могу нам потврдити примери неразумних животиња. Која се животиња више улагује од пса? С друге стране, која је животиња вернија од пса? Шта је умиљатије од припитомљене веверице? Па је ли зато мање пријатна људима? Или вам се чини да су за људски живот кориснији дивљи лавови, крволочни тигрови и бесни леопарди? Ја признајем да постоји нека врста и штетног ласкања којим се поједине варалице и подсмевачи служе да привуку будале у мрежу. Али то није моја Самољубивост; моја долази од извесне добродушности и искрености и мање је ближа врлини него њена супарница осорност и намрштеност, незграпна и гломазна, као што каже Хоратије. Она подиже малодушне људе, теши жалосне, подстиче лене, оживљује отупеле, исцељује болесне, смирује помамне, здружује заљубљене и држи их у слози; она, исто тако, примамљује омладину да учи, разгаљује старце и, у облику похвале, без вређања, опомиње и поучава владаре. Уопште, Самољубивост делује тако да свако самом себи бива дражи и пријатнији, што је врло важно за личну срећу. Јер има ли веће услужности него ,кад мазга чеше мазгу? Да и не говорим, уосталом, о томе како Ласка има великог удела у славном говорништву, још већег у медицини и највећег у песништву. Једном речју, она је мед и зачин целокупног друштвеног живота.

45 Несрећа је, кажу, бити варан, али је још већа не бити варан. У великој су заблуди они који мисле да човекова срећа лежи у стварности; не, она

зависи од мишљења. Због тога у животу има толико тамних и разнородних ствари да је просто немогућно пронаћи једну поуздану истину, што су правилно нагласили моји академици, који су међу филозофима најмање охоли; па чак ако се и пронађе каква истина, она често иде на штету животне среће. Најзад, човек је створен тако да га више привлачи лаж него истина. Ако неко жели јасан и приступачан доказ за то, нека оде на проповед у цркву. Док се говори о истинитим стварима, сви дремају, зевају и чаме. Али ако који громовник (ох, преварила сам се: хтела сам рећи говорник), што се често догађа, развеже какву бапску причу, одједном се сви тргну иза сна, испрсе се и слушају отворених уста! Исто тако, ако је у питању неки баснословнљи и песничкији светац (на пример, св. Ђорђе, св. Кристоф или света Варвара), видећете да њих славе много побожније него св. Петра и Павла, или чак и Христа. Али овде томе није место. Даље, како мало стаје такво приступање срећи! Да би дошао до правих вредности, мораш запети поштено па чак и за најнезнатнију ствар као што је граматика. А машта се остварује врло лако и доводи до среће бар као и стварност, ако не и више. Баш да видимо. Неко воли да једе смрдљиве усољене рибе; други не може да поднесе њихов смрад а онеме су укусне као амброзија. Питам вас, зар он није при том срећан? Супротно томе, ако некога кечига дражи на повраћање, где је онда његова срећа? Ако неки муж има страховито ружну жену, па му се ипак чини да се она по лепоти може мерити и с Венером, зар то за њ није исто као да је она одистински лепа? Ако неко има слику, какву ништавну брљотину, у црвеној и жутој боји, па је загледа и диви јој се мислећи да је оригинал Апела и Зеуксида, зар неће бити срећнији од онога који је за скупе паре купио права дела тих сликара, а можда не ужива толико у њима? Ја познајем човека који има част да носи моје име и који је поклонио својој младој жени неколико лажних дијаманата, уверавајући је — духовити лакрдијаш каква га дао бог

— да су не само прави и природни већ изванредне и непроцењиве вредности. Питам вас, шта се то тицало жене која је на стаклу исто тако пријатно напасала очи и дух и играчку без вредности чувала под кључем као неко велико благо? Муж је, међутим, уштедио издатак и уживао у жениној заблуди, а она му није била ништа мање одана него да јој је поклонио не знам какву драгоценост.

Шта мислите, да ли се разликују становници Платонове Пећине, који се у њој диве сенкама и привидним сликама различитих ствари и не жуде више ни за чим и задовољни су својом судбином, од онога мудраца који је изишао из пећине и посматрао истиниту стварност? Да је онај Лукијанов крпа могао вечно да сања раскошне и богате снове, не би му било потребно да жели другу срећу. Између мудраца и луђака, дакле, нема разлике; ако ли је има, положај луђака је пријатнији: прво, јер их њихова срећа стаје врло мало, па им је довољна само машта о срећи; друго, јер је уживају у друштву с већим бројем људи.

46 Никакво богатство није пријатно уживати без друштва. Мудраци су, као што свако зна, у великој мањини, ако их уопште има. Грци су их, за толико векова, набројили свега седам; али да и њих, богме, неко боље прорешета, нека ме ђаво однесе ако међу њима пронађе једног јединог који би залегао за половину, какву половину — за трећину паметна човека ! Међу многим похвалама које Бах с правом ужива прва је та што одстрањује душевне бриге; али, разуме се, само за кратко време, јер чим се проспава мамурлук, бриге се брзо враћају »на белом четворопрегу«, како каже пословица. Колико је потпуније и трајније добро које ја делим кад, као у некакву вечном пијанству, испуњавам срца радошћу, уживањем и весељем, и нико при том не мора за њих да се мучи! Ја никога под небом не искључујем из својих дарова, а остала божанства деле своју наклоност час једнима час

другима. Не успева свуда племенито и слатко вино које растерује бриге и улева наду у срце. Малом броју људи пада у део лепота, дар Венерин; још мањем — речитост, дар Меркуров. Исто их тако нема много који су стекли богатство по милости Херкуловој. Хомеров Јупитер не поставља кога било на престо. Марс често не пружа помоћ ни једној ни другој непријатељској војсци. Многи одлазе покуњени од Аполонова трonoшца. Сатурнов син често удара громом и муњом, а Феб понекад шаље кужне клице. Нептун више људи прогута него што их спасе, да и не спомињем оне Вејове, Плутоне, Ате, Казне, Грознице и њима сличне, који су више крвници него богови. Само сам ја, Лудост, таква да обухватам читав свет подједнаком Ијубазношћу и увек сам спремна да делим добротинства.

47 Ја не очекујем никакве завете, не љутим се и не тражим жртве покајнице, ако се нешто пропусти при неком обреду. Не узбуњујем небо и земљу, ако неко позове друге богове на гозбу, а мене остави код куће и не да ми да уживам у диму жртвених животиња. Други богови су у тим стварима такве цепидлаке да се скоро више исплати, па је и безопасније, оставити их неопажено на миру него их поштовати, баш као што су и многи људи несносни и готови на свађу, тако да их је боље сматрати непријатељима него пријатељима. Али нико, чујем како говоре, Лудости не приноси жртве и не подиже храм! То је тачно, и таква ме незахвалност, као што сам већ рекла, помало чуди. Али, по природи доброћудна, ја то узимам у добром смислу: заиста могу и без тих ствари. Шта ће ми тамјан, или жртвено брашно, јарац или свиња, кад ме цео свет поштује на начин који и теолози признају као ванредан! О, баш нимало не завидим Дијани што јој жртвују људску крв! Ја сматрам да ме врло побожно поштују ако ме у свим крајевима, као што и чине сви људи, носе у срцу, ако својим обичајима изражавају мој дух и својим животом моју личност. Такав начин

поштовања светаца је и код хришћана врло редак. Већина људи пали Матери божјој свеце, и то усред бела дана, кад баш није потребно. С друге стране, како је мало оних који се труде да им подражавају у чистом животу, у скромности и љубави према небу! То је баш прави начин поштовања и небесницима најдражи.

А зашто, уосталом, да желим храм, кад је читав овај свет моје светилиште и, ако се не варам, најлепше? Верника немам једино тамо где нема људи. А нисам толико луда да тражим кипове и слике; то хи било само на штету моме култу, јер луђаци и тупоглавци обожавају често слике место светаца. У том случају би се и мени догодило што се догађа онима које су њихови заменици истиснули. Ја мислим да је мени подигнуто онолико кипова колико има људи на свету који су, хтели-не хтели, моја жива слика. И због тога немам разлога да завидим другим боговима, јер сваки у свом куту на земљи има своје светилиште, и то у одређене дане: на пример, Феб на Роду, Венера на Кипру, Јунона у Аргосу, Минерва у Атини, Јупитер на Олимпу, Нептун у Таренту, Пријап у Лампсаку, али само мени цео свет непрестано нуди много драго цен и је дарове.

48 Ако се коме чини да у мојим речима има више дрскости него истине, хајде да завиримо мало у људски живот, па ће свима бити јасно колико ми дугују и како ме поштују у подједнакој мери сви људи, највећи као и најмањи. Али нећемо моћи да претресемо све до краја, то би нас одвело далеко, него ћемо се задржати само на најважнијима, па ће према њима бити лако да се процене и остали. Зашто бих, на пример, говорила о јадном припростом свету, кад је он, без поговора, сав на мојој страни? Он тако обилује свим врстама лудости и сваког дана измишља толико врста нових да не би ни хиљаду Демокрита било довољно да то исмеје, а онда би тек био потребан још један Демокрит да се наруга оној хиљади пре себе. Нико

не би веровао колико прилика за смех и колико разоноде свакодневно пружају боговима ти сићушни земаљски створови! Они, тј. богови, у преподневним часовима, док су још трезни, проводе време у већању и свађама и слушају молитве смртника; доцније кад се добро наквасе нектаром и нису за озбиљнији посао, скупљају се на најузвишенијим местима неба, тамо поседају и нагнутих глава посматрају шта људи раде. Нема у њих пријатније забаве.

О боже мој, што је то позориште, што је то шаролика тишина луђака! (Ја и сама понекад седим у кругу песничких богова.) Један је смртно заљубљен и уколико му девојка мање узвраћа љубав, он је све луђе воли. Други се жени миразом а не женом. Трећи живи од проституције своје жене. Четврти љубоморно мотри на жену, као Арг. А какве тек глупости, авај — говори и чини у жалости пети! Плаћа чак и неке глумце који изводе комедију жалости. Шести, опет, плаче на гробу своје маћехе. Седми потрпа у желудац све што је са свих страна напљачкао, из страха да сутрадан не умре од глади. Осми види врхунац своје среће у спавању и нераду. Има људи који се непрестано брину о туђим стварима, а своје занемарују. Један мисли да је богат, јер има одакле да позајми и живи од дугова, али ће ускоро пропасти. Други веру је да нема веће среће него да, и сам сиромашан, обогати свога наследника. Један због незнатне, често неизвесне добити, прокрстари сва мора и преда таласима и ветровима живот, који му ни сва блага овога света не би могла повратити. Други више воли да тражи срећу у рату него да води миран живот на дому. Има их који лове старце без наследника и мисле да ће тако најлакше доћи до богатства. А има и таквих који радо вребају богате старице жељне љубави. И једни и други изазивају у небеских посматрача највећи смех када се сами ухвате у мреже које постављају жртвама.

Али су трговци, најлући и најпокваренији сој. Они обављају најпрљавији

посао, и то на најподлији начин. Они су редовно лажљивци, кривоклетници, лопови, обмањивачи и подвалације, а ипак сматрају да су најугледнији, јер су им прсти оковани златом. И увек су окружени ласкавцима који им се диве и обасипају их јавном хвалом; разуме се, да би и они дошли до које паре од неправедно стечена имања. На другоме месту видиш некакве питагорејце који су, тако рећи, присталице заједничке својине, па мирне душе покупе што год нађу без чувара, као да је њихово законито наслеђе. Има и таквих који богатство стварају искључиво у сновима, и ти пријатни снови су им довољни да буду срећни. Неки су задовољни што их свет сматра богатим, мада код куће цркавају гладни. Један се труди да што пре проћерда што има, а други згрће на гомилу, не гледајући да ли је поштено или није. Један јури тражећи гласове за какву јавну службу, а други ужива да седи иза пећи. Добар део људи се заплиће у парнице без краја и конца, па се и једна и друга страна упињу што игда могу, као да желе да обогате судију који одуговлачи пресуду и адвоката који им одмаже, иако изгледа да им помаже. Један се труди да уведе нови друштвени поредак, други има у глави неке велике планове, а трећи напусти жену и децу, па крене у Јерусалим, Рим или Св. Јаков, где нема баш никаква посла. Укратко, ако бисте могли тај бескрајан вашар да посматрате с Месеца као некада Менип, изгледало би вам као да гледате рој мува или комараца који се свађају, туку, један другом копају јаму, пљачкају, играју се, шале, падају, умиру. И не може се скоро веровати колико вреве и трагедија могу да изазову тако ситна и тако кратковечна створења, јер их понекад вихор брзог рата или куге уграби одједном много хиљада и растера рој!

49 А била бих највећа будала, и заслуживала бих да ми се Демокрит грохотом смеје ако бих и даље хтела да набрајам све врсте људске лудости

и глупости. Прећи ћу стога на оне људе који међу смртним чувају изглед мудрости и, што се каже, грамзе за златном граном.

Прво место међу њима држе граматичари) сорта људи од које заиста не би било ништа несрећније, ништа тако смућено ни тако мрско боговима кад ја не бих блажила незгоде њихова бедног позива неком врстом пријатне сулудости. И на њима не лежи само петоструко проклетство, као што каже грчка пословица, него сто пута петоструко: увек гладни и прљави, у својим учионицама (у учионицама, рекох) — не, него мучионицама или ступицама, у гомили дечурлије, старе у раду, глухну од вике и пропадају од смрада и нечистоће; али ја им ипак у својој доброты помажем, те им се чини да су најзначајнији на свету. Они тако уживају у себи кад плашљивом чопору деце утерају страх у кости погледом и гласом пуним претње, кад туку јаднике штапом, шибом и каишем и кад, према сопственом признању, бесне на све могуће начине као онај кумијски магарац. Тада им се нечистоћа у којој живе чини као ванредна чистоћа, а смрад им мирише на мајоран; то своје чемерно ропство замишљају као краљевство, тако да своју власт не би никад заменили влашћу Фаларида или Дионизија. Најнесрећнији су због неког високог уверења о својој учености. Иако деци трпају у главу шуште будалаштине, ипак, о добри богови, презиру Палемона и Доната као да нису ништа према њима. Само не знам каквим опсенама успевају да их луде мајке и глупи очеви виде у истој оној слави коју себи приписују сами. Додајте томе и ретко уживање кад неко од њих пронађе на какву избледелом пергаменту име Анхизове матере или какву неубичајену реч, на пример: говедар, врдалама, цепарош; или кад однекуд ишчепрка одломак старога камена с окрњеним натписом: о, Јупитеру, какво скакање од среће, какав тријумф, какве славопојке! Као да су у најмању руку освојили Африку или савладали Вавилон! А какво ли тек гануће настане за њих кад свуда читају своје хладне и неукусне песмице и

налазе људе који им се диве — онда су уверени да је Маронов дух прешао у њих! Али им је најпријатније од свега кад се узајамно хвале, кад се један другом диве и кад један другом честитају. Ако, пак, који од њих направи макар и ситну погрешку, па ако то случајно ухвати неки који има оштрије очи, о, Херкуле, каква трагедија, каква препирка, какве псовке, какве грдње! Нека ми стрпају на грбачу све граматичаре, ако лажем!

Познајем једног човека који зна све: грчки, латински, математику, филозофију, медицину и који је у свему томе изврстан; има шездесет година, а већ је двадесета како је занемарио све, па се мучи и злопати с граматиком и сматра да ће бити срећан ако буде могао да проживи докле год поуздано не утврди на који начин треба разликовати осам врста речи, што досад није успешно ресио ниједан Грк ни Римљанин. Заиста би настао прави рат ако би ко бркао свезу с придевом! Захваљујући томе, има онолико граматика колико и граматичара, чак и више. Само је мој пријатељ Алд издао више од пет граматика, а наш мозак не пропушта баш ниједну; без обзира на то да ли је писана варварски и досадно, све он испреврће и испита до краја. Завиди сваком ко ради на истом предмету, ма како глупо, и увек јадник цепти да му неко не преотме славу и да му дугогодишњи рад непропадне. Одлучите сами да ли је то махнитост или лудост. Мени је свеједно, ако признате да је та животињица, много беднија од свих, мојом добротом испливала на врхунац среће и да своју срећу не би хтела мењати ни с персијским шахом.

50 Песници ми дугују мање од граматичара, мада очевидно припадају мојој дружини. Они су слободно племе, како каже пословица, и циљ је целокупне њихове уметности да увесељава луђаке правим лакрдијама и смешним причама. Па ипак се они, иако је чудновато, на њих ослањају кад себи и другим обећавају бесмртност и божански живот. Томе реду, више

него другима, блиске су Самољубивост и Ласка и нико ме од смртних не поштује искреније и постојаније. Учитељи говорништва, мада понекад врдају и шурују с филозофима, ипак припадају мојој странци. За доказ вам може послужити нарочито то што су, поред сталних глупости, марљиво и опширно описали како се треба шалити. Писац, ма ко он био, који је написао *Rhetoricam ad Herennium* убраја и лудост у врсте шала.

Квинтилијан, велики мајстор реторског реда, има цело поглавље о смеху, опширније од *Илијаде*; а сви приписују Лудости такву моћ да се више пута шалом постиже оно што се не може постићи никаквим разлозима. Најзад, нико, ваљда, неће порећи да изазивање веселости смешним досеткама спада у струку Лудости. Истој багри припадају и они који желе да стекну бесмртну славу издавањем књига. Сви су они моји дужници, а нарочито они који шврљају на хартији све саме глупости. Али ми се чини да су они који пишу углађено, по укусу малог броја учених људи, и који не одбијају критику ни Персија ни Лелија, достојнији жаљења него среће због вечитих мука које подносе, јер у својим рукописима увек додају, мењају, бришу, изостављају, понављају, проширују, траже савета и злопате се девет година док се не испили рукопис, никад задовољни! А бедну награду и хвалу незнатног броја читалаца скупо плаћају пробдевеним ноћима и сном, најслађим добром на свету, толиким жртвама, толиким знојем и мукама! Додајте томе траћење здравља, бледило, мршавост, крмељивост или чак и слепило, сиромаштво, завист, безвољност, пребрзу старост, прерану смрт и друге сличне ствари. Сва та зла, мисли наш мудрац, нису прескупа награда за признање које му одаје овај или онај дрљавко. Колико је тек срећније у својој лудости оно моје пискарало! У њега нема ноћног рада; чим му нешто падне на памет, чим му нешто дође под перо, макар били његови снови, одмах он то напише, не жртвује ништа сем хартије, јер добро зна да ће му, ако напише какве будалаштине, одобравати велики број људи, што

ће рећи: сви луђаци и незналице. Па шта је с тим што га презире оно нешто учењака, ако ипак читају његова дела? Шта ће вредети критика тако малог броја људи према супротном мишљењу огромне већине?

Још паметније раде они који туђа дела издају као своја. Присвајају славу коју је неко други стекао тешким трудом, јер мисле да ће бар неко време имати користи, иако ће, најзад, бити утврђен плагијат. Ваља само видети како се шепуре кад их народ хвали, кад у гомили прстом показују на њих: Гле, то је онај велики човек! Кад књижари излажу њихова дела на видним местима, кад се на насловним странама свуда читају по три имена, понајвише страна и слична магичним именима. Шта су она друго, тако ми живога бога, него имена? И како мало људи има на овом белом свету који знају шта она значе, а колико тек мање њих који их хвале, јер су и у неуких укуси различити! А шта кажете на то што и сама имена измишљају, или их позајмљују од старих писаца? Један ужива да се зове Телемах, други Стелен или Лаертије, трећем годи име Поликрат, четвртом Тразимах. То би исто значило као кад бисмо књигу потписали именима: Камелеон или Тиква, или ако бисмо је назвали Алфа или Бета, као што обично говоре филозофи.

Али је најсмешније како се у писмима, песмама, похвалама узајамно хвале глупаци и незналице. Ви превазилазите Алкеја, каже један; а ви сте Калимах, одговара други; за једнога је други надмашио Кикерона, а други му одвраћа да је он ученији од Платона. Понекад чак траже противника да би у такмичењу повећали своју славу. А народ се, неприпремљен, поцепа у два табора, док напослетку и један и други вод у срећној борби не изиђу као победници, па обојица славе тријумф. Мудраци се томе ругају као врхунцу лудости, и с правом. Ко би то порицао? Међутим, ти луђаци, захваљујући моме добротинству, воде срећан живот и своју славу не би мењали чак ни са Скипионовим тријумфима. Уосталом, иако учењаци

исмејавају ово с великим задовољством и уживају у туђој глупости, ипак и сами поприлично дугују мени, што не могу затајити, сем ако нису сасвим незахвални.

51 Међу научним позивима прво место присвајају познаваоци права. Нема бића под сунцем које је тако само собом задовољно као правник. У ствари, њихов је рад обичан Сизифов посао, јер у једном даху истресу силесију закона, без обзира на то да ли се односе на одређену ствар, и слажу глосе на глосе, мишљења на мишљења и тако стварају уверење да је правна наука најтежа од свих. Они мисле да је све оно за шта је потребан труд већ самим тим славно.

Њима додајмо дијалектичаре и софисте, нарочиту врсту људи од којих је сваки брбљивији од додонске бронзе: ма који од њих би се могао свађати с двадесет нарочито изабраних брбљивих жена! Ипак би били срећнији кад би имали само дуг језик и кад не би били тако свадљиви да се чак упорно кољу око козје длаке и да у жестоком претеривању већином заборављају на истину. Али и њих усрећује њихово самољубље: наоружани трима силогизмима, без оклевања отпочињу бој ма због чега и ма с ким. У својој тврдоглавости су непобедни и неће одступити па да им и Стентора ставиш насупрот!

52 За овима долазе поштовани филизофи с брадом и огртачем. Хвале се да су једино они паметни, а сви остали смртници су само лепршаве сенке. Како забавно трабуњају кад граде безбројне светове, кад палцем или концем мере Сунце, Месец, звезде и њихове путање, кад без снебивања тумаче постанак громава, ветрова, помрачења и других необјашњивих појава, као да су тајни саветници створитеља света, или као да су к нама дошли са скупштине богова. Међутим, природа се њима и њиховим

закључцима руга с висине. Довољан доказ да не разумеју ништа је то што о појединим стварима воде вечите препирке. Они који заиста не знају ништа, хвале се да знају све, а често не знају ни за себе! Колико пута не виде пред собом јарак или камен, или зато што их је већина крмељивих очију или зато што им дух лута ко зна куда; али тврде да виде идеје, свеопште појмове, посебне облике, првобитну материју, квидитете, екцеитете, тананости какве, мислим, чак ни Линкеј не би могао да утуви. Нарочито у математици презиру обичан свет. Троугли, четвороугли, кругови и сличне геометријске слике заплећу се и преплећу правећи лавиринт; исто је то и са словима која су поредана као одред војника, па се појављују једно за другим у овом или оном реду и тако заслепљују неуком свету очи! У ту врсту спадају и они који проричу будућност из звезда и наговештавају немогућна чуда и проналазе — срећни људи — дружину која им верује.

53 Могло би се рећи да ћу преко теолога прећи ћутке и да нећу дирати камаринску бару и нећу дотицати анагирску траву, јер је та врста људи врашки озбиљна и раздражљива. Напали би ме у гомилама хиљадом закључака и присилили на порицање; ако бих се опирала, одмах би ме прогласили за јеретичарку. Јер они обично изнебуха плаше том муњом све оне који им нису баш по вољи. Заиста, нема људи који би теже признали моје добротинство, иако су ми они из важних разлога обавезни; јер их самољубивост, по мојем наређењу, чини срећним становницима трећега неба, одакле с висине гледају на све остале људе као на животиње које пузе по земљи и према којима осећају сажаљење. Окружени читавом војском учених дефиниција, конклузија, короларија, експлицитних и имплицитних пропозиција, они умеју вешто да се извлаче и бране, тако да их ни Вулканова мрежа не би могла заплести у толикој мери да се не би извукли из ње дистинкцијама, којима секу све чворове тако да чак ни

тенедска секира не би могла боље. Исто се тако бране и својим недавно измишљеним изразима и речима које једва ко разуме. Сем тога, на своју руку тумаче тајне мистерија: како је постао свет и како је уређен; каквим је каналима грех стигао до Адамових потомака; на који начин, у којој мери и за које време је Христ сазрео у Маријиној утроби; на који начин у сакраменту битише акциденција без материје.

Али то су обична, свакодневна питања. Та су питања достојна само великих теолога, теолога просветитеља, како их називају. Чим наиђу на њих, одмах се прену. Поставе се, на пример, оваква питања: треба ли времена за божанско стварање? Да ли у Христу има више него једно синство? Је ли могућно претпоставити да бог отац мрзи сина? Да ли би бог могао да узме облик жене, ђавола, магарца, тикве или камена? Ако би био тиква, како би онда она проповедала божју реч, чинила чуда и била распета на крсту? Шта би посветио св. Петар да је вршио посвећивања док је Христ висио на крсту? Да ли се у том тренутку још могло рећи да је Христ човек? Да ли ће људи после ускрснућа смети да једу и пију? Унапред се наша господа брину како ће толити глад и жеђ.

Има доста и трна таквих цепидлачких бљутавости, али су много тананија питања о сазнању, о односима, о формалитетима, квидитетима, екцеитетима, које би могао разликовати само Линкеј, па и он би морао имати врло оштре очи да би могао у најгушћој тами видети ствари које уопште не постоје. Додајте овамо и оне гноме, тако парадоксалне да су познатистоички парадокси у поређењу с њима незграпни и отрцани. На пример: мањи је грех заклати хиљаду људи неголи у недељу закрпити обућу сиромасу; или: боље је да пропадне цео свет са свим оним што се налази у њему него да једном извалиш најневинију лаж!

Многи методи сколастичара чине те танане тананости још из закукуљености реалиста, номиналиста, томиста, албертиста, окамиста,

скотиста, мада још нисам навела све, но само најважније. Њихово образовање је велико, али тако тешко да би, мислим, и апостолима био потребан други св. Дух, ако би били присиљени да о тим стварима расправљају с данашњим теолозима. Нема шта, св. Павле се могао истицати у вери, али оно своје тврђење: »Вера је битност онога у што ко верује и доказ за ствари које се не виде« није дефинисао мајсторски. Он се највише одликовао милосрђем, али у првом писму Коринћанима, у 13. глави, није га ни поделио ни одредио по правилима логике. Апостоли су знали да побожно посвећују хлеб и вино, али ако бисте их запитали откуда благослов и докле траје, како се врши трансусптанција, како може исто тело да буде у исто време на разним местима, каква је разлика између Христових тела на небу, на крсту и у сакраменту, у којем се тренутку изврши претварање хлеба и вина, јер говор којим се то постиже траје извесно време — њихови би одговори, по мом мишљењу, били мање оштроумни него што су расправе данашњих скотиста.

Апостоли су познавали Исусову матер, али ко је од њих доказао тако филозофски као наши теолози да је она била сачувана од Адамова греха? Петар је примио кључеве, и од Онога ко их не би поверио недостојноме; али ја ипак не знам да ли је апостол схватио (бар се те тананости нигде не дотиче) како кључ сазнања може имати онај који ни сам не зна шта је сазнање! Апостоли су крштавали по целом свету, па ипак нису нигде учили шта је формални, материјални, ефицијентни и финални узрок крштења; исто тако у њих нема спомена о знацима који се могу или не могу избрисати. Они су се молили богу само у духу и по речима Јеванђеља: »Бог је дух и они који га моле морају га молити у духу и истини.« Не види се је ли им тада било јасно да ли се треба истом молитвом као и Христу молити свецу који је угљеном нацртан на зиду, само ако има испружена два прста, дугу косу и ореол с три колута иза

главе. Ко би то могао схватити ако није утрошио знојећи се тридесет шест година на Аристотелову и Скотову физику и математику?

Апостоли исто тако истичу учење о милости, али не праве разлике у томе шта је *gratia gratis data* или *gratia gratificans*. Они подстичу на добра дела, али не разликују шта је опус, опус operans и opus operatum. Они свуда проповедају љубав, али не разликују да ли је она урођена или стечена и не објашњавају да ли је акциденција или супстанција створена или нестворена ствар. Мрзе грех, али нека ме ђаво однесе, ако су научно могли дефинисати шта називамо грехом! Недостајало им је образовање скотиста! Јер нико ме не може уверити да би св. Павле (а према његову знању смео ценити знање и осталих апостола) толико пута осудио питања, расправе, родослове и, како сам то назива, празно наклапање да је знао као што ваља све те вештине. Све беседе и препирке онога времена изгледале би неотесане и просте ако би се проредиле с тананостима наших мајстора које превазилазе и мудровања једног Хрисипа!

Морам, додуше, признати да су они пажљиви људи, јер ако су апостоли случајно написали понешто површније и не баш мајсторски, они не проклињу, него благонаклоно тумаче таква места, а то очевидно чине делом из поштовања према старини, делом према апостолском имену. И не би, богме, било право тражити од апостола ствари о којима од свога Учитеља нису никад чули ни речи. Али ако на сличне ствари наиђу у Златоустога, Василија или Хијеронима, онда само напишу са стране: није тачно! Ови су стари учитељи побијали паганске филозофе и по природи врло тврдоглаве Јевреје, али више примерним животом и чудима него силогизмима; ти примитивни противници хришћанства не би разумели ниједно једино Скотово *quodlibet*. А који паганин, који јеретик не би данас одмах положио оружје пред таквим оштроумним цепидлачењем, сем ако не би био толико туп да их не би могао схватити, или толико бестидан да

би се шегачио с њима, или тако образован у дијалектици да би борба била равноправна, баш као кад бисмо пустили чаробњака на чаробњака, или као кад би се неко борио зачараним мачем с противником чији је мач такође зачаран: то би онда била сушта слика Пенелопејина ткања и парања!

Како ја судим, хришћани би добро урадили кад би место оних незграпних чета војника, које се већ одавно боре без успеха у крсташким ратовима, послали против Турака и Сарацена бучне скотисте, тврдоглаве окамисте и непобедне албертисте са читавом софистичком згадијом. Мислим да би то био најзабавнији сукоб и победа какву још нико није видео. Јер ко је тако хладан да га не би захватила ватра њихових расправа? Ко је тако неосетљив да га не би раздражиле њихове жаоке? Ко има тако бистре очи да му их они не би прекрили непрозирним мраком"? Ви, можда, мислите да ја све ово говорим из спрдње. Не би збиља ни било чудно, јер и међу теолозима има врло учених људи којима се згадило то фривољно оштроумље, као што сами веле. Они проклињу као богохуљење и сматрају као највећу безбожност што се неко усуђује да прљавим устима изговара те тајне ствари којима се пре треба молити него их објашњавати, што се усуђује да расправља о њима с тако профаним и паганским мудријашењем, што се усуђује да поставља тако дрске дефиниције и да тако леденим или чак и прљавим речима и изразима скрнави достојанство божанске теологије! Али су ти људи тако срећни у свом самољубљу и тако занети својим пријатним лакрдијама да се њима баве и дању и ноћу, па им не преостаје чак ни толико времена да једанпут прелистају Јеванђеље или Павлова писма. Међутим, док у школама траће време на те лудорије, уображавају да васколику цркву подупиру стубовима својих силогизама и да би се она без њих срушила као и небески свод у песника да га Атлас не држи на својим раменима.

Шта мислите, колика је срећа за њих кад до миле воље могу да месе и

размесују свете списе као да су од воска; кад својим закључцима, које су потписали многи сколастици, приписују већи значај него Соломоновим законима и траже да имају преимућства чак и над папским декретима; кад се читавом свету намећу као моралне судије и захтевају да се одбаци све оно што се до танчина не слаже с њиховим непосредним и посредним закључцима; кад говоре баш као с Питијина трonoшца: ова је реченица саблажњива, у овој нема довољно поштовања, ова мирише на јерес, ова рђаво звучи, укратко, ни крштење ни јеванђеље, ни Павле ни Петар, ни Јероним ни Августин, па чак ни велики аристотеловац Тома — нису прави хришћани ако њихова учења не потврде бакалоррати; тако су оштроумни у просуђивању! Ко би мислио да није прави хришћанин онај који се усуди рећи да ове две реченице »ноћна посудо, смрдиш« и »ноћна посуда смрди« или, пак, »у лонцу ври« и »лонац ври« имају исто значење, сем ако их томе нису научили ти мудраци? Ко би ослободио цркву толиких мрачних заблуда, које нико никада не би ни уочио да их они нису обелоданили под великим печатима универзитета?

Па зар они нису срећни кад тако раде? Тако уверљиво описују све што се дешава у паклу као да су више година били становници те државе, Сем тога, стварају нове светове по милој вољи, створили су најзад и десето небо, најпространије и најлепше, да би блажене душе имале где да се шетају безбрижно, да приређују гозбе и да се играју лопте. Њихове су главе од те и од две хиљаде сличних глупости тако претрпане и набијене да ваљда ни Јупитеров мозак није био тако оптерећен кад је захтевао Вулканову секиру у, помоћ да би родио Паладу. Зато се немојте чудити ако на јавним расправама видите како су завојима марљиво умотали главе, јер би им се иначе, свакако, распрсле!

И сама понекад не могу да се уздржим од смеха кад видим како теолози изгледају себи најсавршенији: говоре некако веома варварски, управо

одвратно латински; муцају да би их могао разумети само неки муцавац, а као врхунац оштроумља сматрају оно што прост човек не може да прати. Тврде да се умањује достојанство светих списа ако се они подвргавају законима граматике. Чудна је та величанственост теолога који мисле да је само њима допуштено да говоре неправилно, мада ту повластицу деле с многим обућарским крпама. Најзад, сматрају да су врло блиски боговима када их људи скоро побожно поздрављају рецима *magistri nostri*; они у том називу виде оно неизрециво име састављено од четири слова које Јевреји толико поштују. И стога се, кажу они, *magister noster* може писати само великим словима; ако би се, пак, неко усудио да обрне ред речи и каже ностер магистер, тај би одједанпут уништио сву величанственост теолошког имена.

54 Теолозима су, с обзиром на њихову срећу најближи они који се општим именом називају редовницима монасима. И једно и друго име је сасвим погрешно, јер је добар део тих људи врло далеко од религије, и нигде нећеш чешће наилазити ни на кога него на монахе. Не видим ко би на свету био беднији од њих да им ја не помажем на много начина. Та врста људи је тако омражена свима да је, по општем мишљењу, случајан сусрет с монахом рђав знак. Али су, ипак, неисказано пуни самољубља. Пре свега, сматрају да је круна побожности ако се нису ни дотакли науке, па чак не знају ни читати. Затим, кад у цркви магарећим гласовима певају своје псалме, које памте по броју, али их не разумеју, мисле да задивљују и усхићују уши светаца. Много је међу њима таквих који навелико продају своју прљавштину и просјачки штап, дрско просјаче пред вратима хлеб као да ишту дуг, досађују у свим крчмама, путничким колима и лађама и заиста наносе велику штету правим просјацима. И тако ти прељубазни људи мисле да нам својом нечистоћом, незнањем, суровошћу и бестидношћу

дочаравају прави апостолски живот, као што сами веле.

Има ли чега смешнијег него кад они раде све по одређеним прописима?

Грех је ако се пређе преко строгих математичких прорачуна: колико петљи има сандала, какве је боје ремен, из колико је делова скрпљено одело, од каква је (материјала и колико је широк појас, каква је облика и колика је кукуљица, колико палаца треба да буде широка тонзура, колико часова треба спавати. Ко не увиђа колико се та једнообразност не може сложити с толиком разноврсношћу телесних и духовних особина? И они због свих тих глупости гледају с висине на друге људе, па се чак и међу собом мрзе: људи који проповедају апостолско милосрђе готови су да направе велику заваду због друкчије опасане хаљине или мало тамније боје! Међу њима ћеш наћи и тако строго побожних који озго носе увек грубу вунену одећу, али под њом имају ланену кошуљу; други, напротив, озго носе платно а оздо вуну. Поједини би се пре дотакли отровне траве него новца, али вино и женско друштво не избегавају. Најзад, чудно је како се сви упињу да се међу собом не слажу у начину живота; труде се да се што више разликују једни од других; чак и не хају да се угледају на Христа.

Велик део њихове среће лежи у надимцима: једни се радују што носе име фрањеваца, а међу њима су колетанци, мала браћа, најмања браћа, булисти; други су бенедиктинци, бернардинци, бригитинци, аугустинци, вилхелмити и јакобити, као да је премало само име хришћанин. Велик се део тих људи толико ослања на своје обреде и ситна људска предања да им чак и небо изгледа мало достојна награда за њихове заслуге; при том и не мисле да се Христ на судњи дан неће обазирати на те ствари и да ће их само питати јесу ли вршили његову заповест о љубави. Тада ће један показивати свој стомак пун разних врста риба, други ће просути сто мерица псалама, трећи ће набројити хиљаде постова и израчунати колико му је пута, и поред једног obroка дневно, скоро пукао стомак, четврти ће

изнети толико верских вежби да би се једва могле натоварити на седам теретних лађа. Један ће се хвалити да за шездесет година није никада дотакао новац друкчије него у двоструким рукавицама, други ће бити у тако прљавој и масној кукуљици да је ниједан обалски радник не би хтео метнути на главу, трећи ће се разметати да је више од педесет пет година живео као сунђер прирастао увек за исто место, четврти ће показивати свој глас промукао од вечитог певања, пети ће тврдити да је од велике усамљености постао дремљив, шести да му се од дугог ћутања одузео језик. А Христ ће прекинути та хвалисања без краја и рећи ће: »Одакле ово ново племе јеврејско? Један закон само признајем за свој, али о њему не чујем ни речи. Некада сам јавно и незавијено обећао наследство свога оца, али не за кукуљице, молитве и постове, него за вршење хришћанске љубави. Не признајем оне који сувише добро познају своје заслуге и који хоће да изгледају светији од мене. Нека они иду на Абракасова небеса, ако им се свиди, или нека нареде да им се направи нови рај, кад нека своја предања претпостављају мојим заповестима!« Кад монаси буду чули и видели да се од њих више цене морнари и кочијаши, шта мислите, с каквим ли ће се запрепашћењем гледати ?

Међутим, они су срећни у својој лудој нади, и то углавном захваљујући мојем добротинству. Иако су одвојени од јавног живота, нико се не усуђује да их презире, нарочито не монахе, обичне просјаке, јер они при такозваним исповестима држе у својим рукама све тајне овога света. Сматрају за грех да их одају, али шта све не избрбљају кад се напију, па хоће да се разоноде пријатним згодама! Разуме се, причају с извесним околишењем и не спомињу имена. Ако, пак, неко раздражи те стршљене, онда му се они ваљано свете на јавним проповедима и пакосним речима опауче непријатеља таквом тачношћу да је сваком отпрве јасно куд су заошијали, сем ако није најобичнији тикван. И њихову лајању нема краја

док год им не стрпаш у уста мало маснији залогај.

Нека ми ко каже којег комедијаша, којег шарлатана више воли да гледа него те смешне говорнике који се труде да у својим проповедима подражавају, смешно али врло забавно, правилима која су ретори поставили за вештину говорништва? Боже мој, како само млатарају рукама, како спретно мењају глас, како ћурличу, како се разбацују, како навлаче на лице најразноврсније изразе и како се само дерњају! И тај се рецепт за говорништво преноси по манастирима као тајна са брата на брата. Иако мени, као жени, није допуштено да то знам, ипак ћу изнети што сам запазила.

На прво место долази инвокација коју су позајмили од песника. Ако хоће да говоре, рецимо, о љубави, узимају увод чак из Египта, с реке Нила; ако хоће да причају о тајни крста, срећно почињу са вавилонским змајем Белом; ако желе да расправљају о постовима, почињу са дванаест знакова Зодијака, а на почетку говора о вери нашироко везу о квадратури круга. Својим сам ушима чула једног изврсног луђака, хтедох рећи мудраца, који је у једној врло значајној беседи желео да објасни тајну св. Тројице: да би показао, с једне стране, своју несвакидашњу ученост и да би, с друге стране, задовољио теолошке уши, изабрао је сасвим нов пут и кренуо од гласова, слогова и врста речи, па онда прешао на слагање подмета с прироком и именице с придевом. Већ су се сви чудили и многи мрмљали у себи познате Хорацијеве речи: »Куда смерају те бесмислице?« Најзад је тако извео ствар да је елементима граматике изразио симбол св. Тројице, и то тако вешто да се ту не би снашао ниједан математичар са својим фигурама у песку. Над том проповеди је велики теолог провео осам месеци у зноју лица свога, па је данас слеп као кртица, јер му је сва оштрина вида прешла у оштрину духа. Нека је се што је слеп и сматра човек да је јефтино купио славно име.

Слушала сам и једног другог осамдесетогодишњака, таква теолога да мислиш да је Скот оживео у њему. Он се латио задатка да објасни тајну имена Исус (Језус). И збиља је чудном оштроумношћу доказао да у самим словима лежи све што се може рећи о Спаситељу. Реч има само три падежа, што је јасан знак св. Тројице, међутим, неисказана је тајна у томе што се први падеж Језус свршава на с, четврти Језум на м, а трећи Језу на у. Та три слова показују да је Исус *summus, medius, ultimus* (почетак, средина и крај) Још је дубљу тајну открио говорник математичким путем. Поделио је име Језус на две половине, тако да пресек пролази кроз средину и даје слово с. Затим је објаснио да се то слово хебрејски пише *w* и изговара *шун*, а *сун* на шкотском језику, ако се не варам, значи грех: чиме је тај мудрац доказао да Спаситељ искупљује грехе света!

Сви су зинули од запрепашћења над тим, чудноватим уводом, нарочито теолози; мало је требало да се окамене као некада Ниоба. Чак се и мени десило скоро исто што и оном Пријапу од смоквина дрвета кад је, на своју велику несрећу, посматрао ноћне чаролије Канидије и Сагане. И с правом. Јер кад је сличну инсинуацију измислио Демостен у Грка и Кикерон у Римљана? У њих се сматрало да је погрешан увод који није у вези с предметом. Чак се и свињари држе тога правила, јер их је тако научила Природа. Али наши мудри монаси сматрају да ће њихова преамбула, како називају увод, бити тек онда изврсно реторско дело ако с осталом материјом не буде имала ничег заједничког, тако да слушалац зачуђено мрмља у себи: куда ли овај срља?

На трећем месту, као у наравији, тумаче понешто из јеванђеља, али површно и узгред, мада би им то морао бити главни задатак. У четвртом делу већ мењају улогу и покрећу неко теолошко питање које већином нема ни репа ниглаве; јер и то, по њихову мишљењу, спада у уметност. Тада узимају свечани израз и пуне уши слушаоцима величанственим називима

којима крсте своје учитеље: они су свечана, оштроумни, најоштроумнији, серафимски, свети, неприкосновени; при том истресају пред неук народ мноштво силогизама, премиса, конклузија, короларија, врло ледених супозиција и осталих схоластичких лакрдија.

Преостаје још пети чин у коме се треба показати као изванредан мајстор. Овде ти они извлаче на светлост дана, на пример, из *Speculum historiale* или *Gesta Romanorum* какву глупу и недуховиту причу, па је тумаче алегорично, тропологично и анагогично. И на тај начин употпуњују своју аветињску Химеру, какву чак ни сам Хоратије није могао постићи кад је писао: Људској главиитд.

Чули су, не знам од кога, да почетак говора мора бити тих и без најмањег шума. Зато у почетку говоре тако тихо да не чују ни сопствени глас, као да има неког смисла причати нешто што нико не разуме! Они су научили правило да овде-онде ваља употребити узвик ради стварања расположења; стога у почетку говоре уздржано, па им глас одједном пређе у дивљи врисак, чак и тамо где нема никакве потребе. Заиста би требало дати чемерике такву шашавку који виче само да би викао. Како су чули да говор бива све ватренији у току излагања, почетке, појединих одељака говоре како-тако мирно, али ускоро снажно подижу глас и, најзад, завршавају тако да ти се чини као да су изгубили дах, чак и кад говоре о најледенијој ствари. Кад изгурају до краја, мислиш да су изгубили дах. И како су, најзад, научили да је смех реторичко средство, труде се и сами да своје говоре зачине шалама. О, драга Афродите, какве ли шале! Тако су духовите и тако умесне да би рекао човек као да магарац свира у цитру! Понекад и они уједу, али више голицају него што рањавају. И никад више не лисице него кад се труде да својим говорима привидно дају највећу слободу. Укратко, читав њихов рад је такавда бих се заклела да су у вашарских лакрдијала ишли у школу, али им нису ни принети. Иначе тако

лично једни на друге да нико и не сумња да су или ови од оних или они од ових научили своју говорничку вештину.

Али, захваљујући највише мојој доброту, они налазе слушалаца и сви мисле да слушају праве Демостене и Кикероне. У ту врсту слушалаца спадају, пре свега, трговци и жене. Говорници се труде да задовоље њихове уши. Трговци им, ако им буду добро ласкали, дају обично мањи део свога рђаво стеченог иметка, а жене су им, сем из других разлога, наклоњене нарочито стога што су навикле да пред њих изливају невоље и јаде брачнога живота. Мислим да увиђате колико ми дугује та врста људи кад својим којекаквим обредима, смешним измотавањем и дреком кињи свет, а себе ставља у ред Павла и Антонија.

55 Заиста сам весела што остављам те незахвалне комедијаше, који исто тако вешто прикривају моју доброту као што се претварају да су побожни. Поодавно желим да говорим о својим верним поштоваоцима краљевима и кнезовима и то отворено и слободно, као што и доликује слободним духовима. Кад би они имали само пола унције соли у глави, да ли би било што жалосније и што више треба избегавати од њихова живота? Никоме не би падало на памет да плаћа круну кривоклетством или оцеубиством кад би добро размислио какав огроман терет мора носити на леђима човек који хоће уистину да влада. Онај који управља државом мора водити јавне а не личне послове, не сме мислити ни на шта друго до на општу корист; не сме се ни за длаку удаљити од закона које сам доноси и извршава; мора да бди над поштењем својих чиновника и власти; увек мора мислити да је изложен очима свих и да може својим чистим животом, као благотворна звезда, корисно утицати на људске послове или пак, као злокобна комета, доносити највећу несрећу. Пороци обичних људи као да се не осећају такојачко и њихове последице не доспевају далеко; али владар стоји на

такву месту да се његов пример као смртоносна куга простире далеко по свету, ако само мало скрене с поштеног пута. Сем тога, његов положај повлачи за собом велика искушења која га одводе с правог пута, на пример: забаве, слобода, ласкање, раскош, те се мора више трудити и марљивије бдети над собом да се не заборави и не малакше у дужности. А да не говорим о заверама, мржњи, осталим опасностима или страху; најзад, над главом му стоји онај прави краљ који ће убрзо затражити од њега рачуна за сваки, па чак и за најмањи преступ, и то утолико строже уколико је имао већу власт. Ако би, кажем, владар размишљао о тим и о многим сличним стварима (а размишљао би ако би био паметан), не би, по мом мишљењу, имао мирног сна, а залогај би му запињао у грлу. Али ја им помажем да све те бриге оставе боговима, па да се одају безбрижном животу и слушају само оне људе који пријатним гласом умеју да им развеселе уши, како нечим не би пореметили душевни мир. Верују да ваљано испуњавају све владарске дужности ако су непрестано у лову, ако негују лепе коње, ако цара ради продају звања и положаје, ако свакодневно измишљају нове начине помоћу којих би искамчили иметак од својих поданика и пренели га у своју благајну; и то, разуме се, вешто, под добрим изговорима, да би се ипак показао неки вид правичности, па ма како то било неправично. Своме пословању увек додају ласкање, како би ма на који начин привезали душу народа уза се.

Замислите човека на престолу (а има таквих) који не познаје закон, који је скоро непријатељ општих интереса, коме је много стало до своје личне користи, који је одан страстима и забавама, који мрзи знање, који презире истину и слободу, који на све мисли више него на благостање државе и све мери по својој пожудности и себичности! Обесите му, затим, златну огрлицу која означава чврсто јединство свих врлина, метните му на главу круну украшену драгим камењем, која би га опомињала да се мора међу

свима другима одликовати јуначким врлинама! Сем тога, дајте му у руке жезло, знак правичности и сасвим неискварена срца! Огрните му, најзад, пурпурни плашт, знак изванредне оданости држави! Ако би сад владар упоредио те знаке достојанства са својим животом, уверена сам да би се постидео што их носи и плашио би се да се не пронађе какав подругљивац који би све то позоришно одело извргао смеху и шали.

56 А шта сада да кажем о дворанима? Од већине њих заиста није ништа пузавије, ропскије, досадније и подлије, а ипак хоће свуда да играју главну улогу. Само су у једном врло скромни: задовољавају се да на себи носе злато, драго камење, пурпур и разна друга знамења врлине и мудрости, а бригу за стицање врлине и мудрости воле да остављају другима. Сву своју срећу виде у томе што краља могу да зову господарем, што су научили да поздрављају с три речи, што умеју свуда да утрпају званичне титуле: ваша преузвишености, ваше височанство, ваше величанство; што знају да дотерују своје лице према потреби и да се љубазно улагују. Јер то је уметност која заиста доликује племићу и дворанину!

Али ако дубље завириш у њихов живот, наћи ћеш у њих праве Феачане, Пенелопејине просце — ви знате шта Хомер даље говори, а муза Ехо ће вам то рећи боље него ја. Такав ти дворанин чмава до подне, а онда му плаћени свештетник, који дрежди крај постеље, на брзину чита мису, готово док он још лежи; затим доручкује; тек што заврши доручак, долази ручак; после ручка коцке, шах, лакрдијаши, будале, куртизане, неслане шале и досетке; у међувремену се попије штошта једанпут или двапут ради освежења; потом долази вечера, а после ње, богме, проводе ноћ у пићу. И тако им без икакве досаде у животу протичу часови, дани, месеци, године, столећа. И сама понекад изиђем до грла сита, кад само гледам те људе; ту свака нимфа сматра да је ближе боговима ако за собом вуче што дужи

скут, ту великаш истискује лактом великаша да би био ближи Јупитеру, ту је сваки собом утолико задовољнији уколико тежи ланац носи око врата, да би показао и телесну снагу, а не само богатство!

57 С обичајима владара већ одавно се ревносно такмиче црквени поглавари, кардинали и бискупи, па се чак може рећ да су их и надмашили. Кад би који од њих само мало размислио шта друго значи његова као снег бела ланена кошуља ако не чист и невин живот; шта митра с два врха коју спаја једна веза ако не подједнако темељно познавање Новог и Старог завета; шта рукавице које му покривају руке ако не чисто и од сваког додира са светом ослобођено вршење светих тајни; шта пастирски штап ако не највећу бригу о повереном стаду; шта прелатски крст ако не победу над свим страстима; кад би наши црквени великани размислили о томе и многим другим стварима те врсте, зар њихов живот не би био жалостан и пун немира? Они, пак, раде сасвим добро што живе удобно, а бригу о овцама остављају или Христу или, како их они зову, фратрима и викарима. Не мисле чак ни на своје звање и заборављају да реч *епископос* значи рад, бригу, старање. Али је се сећају врло добро кад су у питању паре.

58 Исто тако би и кардинали морали мислити да су наследници апостола и да се од њих очекује исто оно што су радили апостоли; да нису господари него чувари духовних добара о којима ће морати касније да полагају најтачнији рачун. Па кад би сваки мало промозгао о свом орнату, рекао би у себи: Шта значи снежна белина наших кошуља? Зар не највећу и најпотпунију чистоту живота? Шта значи ова пурпурна мантија? Зар не казује најватренију љубав према богу? Шта значи овај огртач који је тако широк и простран да може да заогрне и целу мазгу пресветлога и који би биодовољан да прими кардинала заједно с камилом? Зар он не означава

неограничену љубав према ближњему, која поправља и храбри, кара и опомиње, која уклања препирке међу народима, која се противи рђавим владарима и која радо даје не само имање већ и крв за хришћанску цркву? Јер чему служе имања оних који су на земљи заступници сиромашних апостола? Кад би, кажем, они о томе поразмислили, не би ни пожелели такав положај и радо би га напустили или би проводили живот испуњен радо и бригама, као што су живели и стари апостоли.

59 А када би врховни поглавари цркве, који су Христови намесници, тежили да се угледају на његов живот, да подносе његово сиромаштво и муку, да проучавају његову науку, да носе његов крст, да презиру све што је световно, и кад би размислили о самом имену папа — ко би на свету био несрећнији од њих? Ко би куповао тај положај свим својим имањем, а ко би покушао да га сачува мачем, отровом и свакојаким, насиљем? Они би изгубили небројена добра кад би им једног дана дошла памет у главу! Памет, рекох? Само зрнце оне соли коју спомиње Христ! Отишла би у неповрат толика богатства, почести, власт, победе, дељење многих служби и звања, толики порези и приходи од опроштаја грахова којима тргују, толико коња, мазги, пратилаца, толико уживања! Погледајте какав сам вашар, какву жетву, какво море блага изнела пред вас у мало речи! Место тога би ваљало увести бдење, постове, сузе, молитве, проповеди, размишљања, уздахе и хиљаду мука те врсте. Не смемо при том заборавити шта би се десило с толико писара, преписивача, бележника, адвоката, надзорника, секретара, мазгара, коњушара, банкара, подводача (умало нисам ланула нешто још шкакљивије, али се бојим да не увредим ваше уши); укратко, огромно мноштво људи које представља терет (ох, погрешила сам, мислила сам рећи које представља част) за римску престоницу било би присиљено да гладује! Алиби било нечовечно, гадно и

још више за презирање обесити торбу о раме и тутнути у руке пастирски штап највишим црквеним поглаварима и правој светлости овога света! И тако вам они остављају све што изискује труда св. Петру и Павлу, јер они имају довољно времена; за себе, пак, задржавају само оно што доноси сјај и уживање.

И тако се дешава, уз моју помоћ, да нема људи на земљи који живе у већем мекуштву и с мање брига него папе; они мисле да довољно раде за Христа ако своју бискупску улогу изводе с мистичним и скоро театралним поступцима, с побожним обредима, с називима: ваше блаженство, ваша преузвишености и ваша светлости, с благословима и с проклетством.

Чинити чуда је застарела ствар, преостала из навике и сасвим несавремена; проучавање народа замара; тумачење Светог писма спада у школске ствари; молитве су губљење времена; проливање суза је ствар бедника и жена; бити сиромашан значи понижење; бити побеђен је срамно и недостојно њега који чак и најмоћније краљеве нагони да му љубе свете ноге; умрети, најзад, непријатна је ствар; срамота је бити распет на крсту! Њима преостају као оружје само оне »благе беседе«, које спомиње св. Павле и с њима су они заиста дарежљиви: ту вам је тушта и тма забрана, свргавања с положаја, претњи проклетством, анатема, слика за застрашивање! Ту је и она страшна стрела којом се на њихов миг бацају душе смртника у најдубљи пакао! Њу свети оци ,у Христу и заменици Христови не окрећу ни против кога тако оштро као против оних који се на подстицај ђавола труде да умање и да грицкају Петрово наследство. Иако његов глас у Јеванђељу говори: »Ето, ми смо оставили све и за тобом идемо«, ипак они називају његовом дедовином њиве, градове, порезе, царине, власт. И док се за њих боре огњем и мачем у жаркој љубави према Христу, пролевајући потоке хришћанске крви, мисле да на апостолски начин бране цркву, невесту Христову, ако уништавају оне које називају

непријатељима: као да црква има опаснијих непријатеља од тих безбожних папа који ћутке допуштају да свет заборавља Христа, који га окувају законима грамзљивости, који изопачавају његову науку неким присилним тумачењем и који га убијају срамним начином живота!

И како је хришћанска црква створена крвљу, крвљу се учврстила, крвљу се увећала, њени поглавари управљају и данас с мачем у руци, као да је Христ нестао, па своје вернике не може да брани на свој начин. Рат је тако свирепа ствар да више приличи дивљим зверима него људима, такво безумље да песници замишљају да долази од фурија, таква куга да за собом повлачи општу поквареност обичаја, таква неправда да га могу водити само најгори разбојници и тако безбожна ствар да нема ничег заједничког с Христом и његовим учењем; па ипак, папе губе из вида , све то и посвећују се само рату! Међу њима видиш чак оне онемоћале старце који се понашају као ватрени младићи, који немају никаква обзира према новцу, које не замарају никакви напори, који се не плаше да изврћу законе, веру, мир и да изопачавају све људске односе! При том имају уза се и учених ласкаваца који то очигледно безумље називају ватреношћу, побожношћу, храброшћу и налазе начина да докажу да исукати мач и забости га у срце свога брата никако не значи погазити ону највишу љубав коју, према Христову учењу, дугује сваки хришћанин своме ближњему.

60 Заиста ми ни дан-дањи није јасно да ли су папе дале пример за те ствари или су га од њих узели неки немачки бискупи, који без двоумљења занемарују службу божју, благослов и друге обреде те врсте и отворено играју улогу сатрапа, тако да скоро сматрају за кукавичлук и чин недостојан бискупа ако предаду богу своју храбру душу другде а не у боју. А ниже свештенство, сматрајући да је грех да у побожности заостаје за својим прелатима, изврсно се бије за право на десетак као одистински

војници мачевима, копљима, праћкама и свакојаким другим оружјем. Како су им бистре очи кад могу да ишчепркају неко место из старих писаца, па да њиме утерују народу страх у кости и доказују му да им дугује много више него десети део прихода! Међутим, не пада им ни на памет да на многим местима прочитају у тим списима да и они треба да врше своју дужност према народу. Ни тонзура их чак не опомиње да свештеник мора да буде ослобођен свих жеља овога света и да мора мислити само о небеским стварима. Они, напротив, као људи предани уживању, мисле да своју дужност ваљано врше ако измрмљају некако оне своје молитвице. Ја се, Херкула ми, дивим томе богу који их чује и разуме, кад ни сами не чују и не разумеју буку коју стварају!

Једну ствар имају свештеници заједничку са световним људима: сви се тресу над приходом и новцем и сви добро познају услове под којима се стичу. Ако је у питању какав терет, они га мудро пребацују на туђу грбачу и предају другима из руке у руку као лопту. И као што световни владари поједине делове државне управе предају министрима, а министри опет нижим чиновницима, тако и свештеници из чисте скромности остављају народу сву бригу о побожности; народ је пребацује на оне које називамо црквеним људима, као да сам са црквом нема никаква посла и као да је завет крштења био празна церемонија. Свештеници, опет, који себе називају секуларнима (као да су се посветили свету, а не Христу), сваљују своје бремене на редовнике, редовници на монахе, блажи монаси на строже, сви заједно на мендиканте, мендиканти на картузијанце у којих једино лежи скривено закопана побожност и који се тако склањају од света да се једва могу видети. Исто тако папе, који су неуморни у скупљању пара, пребацују све теже апостолске послове на бискупе, бискупи на жупнике, жупници на викаре, викари на фратре просјаче, а ови их, најзад, сваљују на оне што се разумеју у стрижењу оваца.

Али мој циљ није да претресам живот прелата и свештеника да не би коме изгледало да састављам сатиру место да певам похвалу, и да не би ко мислио да исмејавам добре владаре, а хвалим рђаве. Не, тиме што сам узгред дотакла и то — хоћу само да покажем да нема човека који би могао живети пријатно ако није посвећен у моје тајне и ако не ужива моју милост.

61 Како би и могло бити друкчије кад се сама Рамнузија, која дели срећу и несрећу, тако срдечно слаже са мношвом да је баш мудрацима била одувек највећа непријатељица, док луђацима, чак и кад спавају, додељује сва могућна блага? Ви сте свакако чули о Атењанину Тимотеју, који је, по својој срећи, добио надимак, а пословица о њему каже: »Док он спава, његова мрежа лови«, или она друга: »Сова му долеће.« Супротно томе, за мудраце вреде пословице да су »рођени под несрећном звездом«, или да »јашу Сејева коња« или да »имају злато из Толозе«. Али доста с пословицама да не би изгледало да сам опљачкала збирку пријатеља Еразма!

Да се, дакле, вратим на ствар. Срећа воли оне који не размишљају много, воли смелије људе и оне који све стављају на коцку. Мудрост ствара страшљивце. Стога видите како се мудраци боре са сиромаштвом, глађу и немаштином и како живе занемарени, без славе и омражени; а луђаци пливају у новцу, седе на крми државе; укратко, живе као бубрези у лоју. Ако ко види срећу у томе што се греје на милости крунисаних глава и што се дружи с дворанима, тим боговима на земљи који се кинђуре драгим камењем, шта му је некорисније или, боље речено, шта више презиру ти људи од мудрости? Или како ће трговац који жели да стекне богатство стварати добит ако се под утицајем мудрости боји лажне заклетве, ако поцрвени кад га ухвате у лажи, ако га и најмање узнемиравају танане

мисли мудраца о крађи и зеленашкој камати? Даље, ако неки јури за почастима и црквеним благом, пре ће их стећи магарац или во него мудрац. Ако те привлачи уживање, знај да су жене, које играју главну улогу у тој комедији, свим срцем привржене луђацима, а мудраца се плаше и беже од њих као од шкорпиона. Зато они који намеравају да живе мало ведрије и пријатније морају најпре уклонити мудраца и придружити се ма каквој животињи. Укратко, куда год се окренеш: код папа, код владара, код судија, код чиновника, код пријатеља и непријатеља, код највећих и најмањих, све се продаје ако пружиш паре; а пошто их мудрац презире, они га обично брижљиво избегавају.

Али како мојој похвали не би било ни мере ни границе, ипак је потребно да се говор најзад докрајчи. Зато ћу престати да говорим, али ,бих ипак пре тога желела укратко да покажем да има угледних писаца који су ме прославили по свету својим списима и поступцима, да не би ко случајно мислио да се ја луђачки сама себи допадам и да ме параграфлије не би клеветале да се не служим никаквим наводима. Е, лепо, наводимо, дакле, по угледу на њих, тј. збрда-здола.

62 Сви, пре свега, верују у ону општепознату пословицу: »Ако нешто немаш, прави се као да имаш.« По томе правилу се већ деци казује стих: »Највиша мудрост је у томе да се правиш луд кад треба.« Сад и сами можете закључити какво је непроцењиво добро Лудост кад само њена варљива сенка и голо подражавање заслужују толику хвалу учених људи! Али још јасније саветује она позната угојена свиња из Епикурова чопора да се »лудост меша с мудрошћу«, ма и на кратко време, додаје она не баш паметно. Даље узвикује: »Задовољство је бити луд кад треба!« На другоме месту опет вели: »Више воли да изгледа луд и невешт него паметан и увек нерасположен.« Хомер, који свуда много хвали свога Телемаха, понекад га

назива лудим. И трагичари воле давати исти надимак, као знамење среће, дечацима и младићима. А шта друго садржи славна епопеја Илијада ако не махнита дела лудих краљева и народа? Даље, како је савршена она Кикеронова похвала: »Свет је пун луђака!« И ко не зна да је свако добро утолико изврсније уколико се више укорени међу људима?

63 Али ти писци можда не уживају углед у хришћана. Зато ћу, ако се ви слажете, своју похвалу поткрепити или, да се изразим учено, засновати на доказима из Светог писма. У то име најпре молим теологе за милостиво допуштење, јер је право да ми се помогне у тако тешком послу који почињем, да не бих поново позивала хеликонске Музе у помоћ. Било би вероватно непоштено призивати их с толике даљине, особито кад мој предмет и не спада у њихов делокруг; можда би било згодније да пожелим да се за то време, док играм улогу теолога и ходам по трновитој стази, у моје тело пресели са своје Сорбоне душа Скотова, бодљикавија од бодљикавог свињчета и јежа, а после нека иде куда јој се свиди или — до ђавола! О, кад бих могла да променим своје лице и да обучем теолошко одело! Бојим се само да ме ко не оптужи као крадљивицу, да сам, тобоже, кришом опљачкала ормане магистара наших што познајем толико теолошких ствари. Иако томе нико не треба да се чуди, јер је природно што сам при такву дугом и присном друговању с теолозима покупила понешто знања. Чак је и онај смокvasti бог Пријап угурао у главу и запамтио неколико грчких речи док је његов господар гласно читао. Исто тако је Лукијанов Петао, који је дуго живео с људима, добро научио људски говор. Али прелазим на ствар, и нека ми је са срећом! Проповедник (Соломон) пише у првој глави: »Бесконачан је број луђака.« Кад каже »бесконачан број«, очевидно тиме обухвата све људе, сем малог броја које не знам да ли је ико успео да види. Још отвореније то

пропеда Јеремија у десетој глави: »Сваки човек поста безуман од знања.« Само богу приписује мудрост, читавом човечанству оставља лудост. Мало раније каже: »Мудри да се не хвали мудрошћу својом.« Зашто не желиш, драги Јеремија, да се човек хвали својом мудрошћу? Свакако зато, гласиће одговор, што мудрости нема. Али да се вратим Проповеднику. Шта мислите да значи његов узвик: »Таштина над таштинама, све је таштина?« Ништа друго него оно што сам рекла: да је људски живот само игра Лудости. Том изреком пророк заиста допуњује ону сјајну похвалу у Кикерона коју сам раније навела: »Свет је пун луђака.« Кад мудри Сирах каже: »Луд се мења као Месец, а мудри је постојан као Сунце«, шта друго то значи него да је луд цео људски род и да само богу приличи име мудрости. При том под Месецом тумачи подразумевају људску природу, а под Сунцем извор сваке светлости, тј. бога. С тим се слажу и речи у јеванђељу којима сам Христ говори да се нико не може назвати добрим сем бога. Па даље, ако се лудим назива сваки човек који није паметан, а сваки добар значи исто што и паметан, онда морају неминовно сви смртници, по учењу стоика, бити под окриљем лудости!

Исто тако Соломон у петнаестој глави каже: »Безумље је радост безумнику« и тиме очигледно признаје да од лудости нема ничег пријатнијег у животу. Овамо спада и она изрека: »Јер где је много мудрости, много је бриге, и ко умножава знање, умножава муку.« И зар не припеда јавно исте мисли одлични Проповедник у седмој глави: »Срце је мудрих људи у кући где је жалост, а срце безумних у кући где је весеље?« Није му било довољно што је проучио мудрост, већ је хтео да упозна и мене. Ако ми не верујете, чујте шта сам пише у првој глави: »И управих срце своје да познам мудрост и да познам безумље и лудост.« Овде ваља приметити да лудости припада почаст, јер ју је ставио

на последње место. Ви знате какав је ред у цркви: онај ко је по достојанству први заузима последње место, као што пише исти Проповедник присећајући се и ту јеванђељских прописа. Да Лудост има више достојанства од Мудрости, јасно показује Проповедник, ма који он био, у глави четрдесет четвртој, чије вам речи, побогу, ја нећу рећи пре него што не подупрете моју индукцију повољним одговорима на постављена питања, као што у Платона раде они који разговарају са Сократом.

Шта се више пристоји: закључавати ретке и драгоцене ствари или обичне и просте? Сто ћутите? Ако се ви снебивате, одговориће место вас грчка пословица: «Крчаг се оставља иза врата.» И да не би ко без поштовања одбацио ту пословицу, напомињем да је наводи Аристотел, бог магистара наших. Ко је међу вама тако луд да драго камење и злато оставља на путу? Не верујем да има таква. Ви своје благо ,скривате у најудаљенијим просторијама, па вам ни то није довољно, него га мећете у најтајније преграде добро окованих сандука, а откључане остављате само тричарије. Па ако драгоцености скривамо, а обелодањујемо само оно што нема вредности, зар самим тим не потврђујемо да је мудрост мање вредна од лудости, кад Св. писмо забрањује да се крије мудрост, а наређује да се крије лудост? А сад чујте шта кажу речи на које се позивам: »Бољи је онај човек који прикрива своју лудост него онај који прикрива своју мудрост.« Свето писмо приписује луђаку племениту духовну скромност за коју није кадар mudar човек, јер мисли да му нико није раван. Тако ја схватам оно што Проповедник пише у десетој глави: »Безумник и кад иде путем, без разума је и казује свима да је безуман.« Зар то није доказ изванредне искрености кад луђак све људе изједначује са собом и кад с њима дели своју славу, иако нема човека који не би имао високо мишљење о себи? Зато се ни велики краљ не стиди тога надимка кад каже у тридесетој

глави: »Ја сам луђи од свакога.« И св. Павле, учитељ народа, у писму Коринћанима добровољно прима надимак луђака, јер вели: »Не говорим по мудрости — ја сам још више«, као да је сматрао за срамоту да га неко превазиђе у лудости. Али, ето, чујем паклену дреку неких Грчића који се труде да крдима савремених теолога као вране изваде очи и да својим коментарима као облацима дима обавију друге. У томе стаду је ако не алфа а оно свакако бета мој Еразмо, кога чешће спомињем, јер га поштујем. Тако глупи наводи, кажу ми они, достојни су само оличене Лудости! Много је друкчија била мисао апостола него што се теби чини. Он, у својим беседама не смера да га сматрају луђим од осталих; напротив, он је рекао: »Они су слуге Христове, а ја такође«; поносно се с те стране изједначио с осталима и, да се исправи, додаје: »ја више него остали«, осећајући да није само раван осталим апостолима у јеванђељској служби него је чак и нешто изнад њих. Пошто је хтео да га сви добро разумеју и да не би изгледало да надутим говором вређа уши, заштитио се пластом лудости. »Ја говорим беспаметно«, каже зато што зна да једино будале имају повластицу да говоре све без увреде.

Препирку о томе шта је св. Павле мислио кад је то писао остављам Грчићима. Ја одлазим стопама оних великих, дебелих, масних и општепризнатих теолога с којима добар део учених људи више воли, тако ми Зевса, да иде кривим путем него да с оним тројезичним теолозима упозна истину! И нико међу њима и не хаје за мишљење тих Грчића ни колико за гакање чавки; сем тога, имам ја једног славног теолога, чије ћу име из опрезности да прећутим, јер знам да би га наше чавке одједном закупиле грчком изреком о магарцу који свира на лири! Тај научник објашњава поменуто место баш магистарски и теолошки.

Речима: »Говорим непаметно више него остали« почиње ново поглавље и рашчлањава га с великом дијалектичком спретношћу на сасвим нов начин.

Да наведем дословно његове речи и по облику и по садржини: »Непамерно говорим, што значи: изгледам вам непаметан, ако се изједначим с лажним апостолима; а изгледаћу вам још непаметнији ако се поставим изнад њих.« Убрзо као да заборавља на свој предмет и прелази на нешто друго.

64 А зашто бих се ја мучила тумачењем само једног примера? Свако зна да теолози имају јавно право да небо, тј. Свето писмо растежу као кожу. То право је имао и св. Павле, јер код њега налазимо речи које се не слажу с извором из којег су узете, ако смемо веровати славном Хијерониму, познаваоцу пет језика. Апостол је случајно видео натпис на неком олтару у Атени, па га је изокренуо у прилог хришћанске вере, с тим што је одбацио све што му није ишло у рачун а узео само две последње речи: »Непознатом богу«, па и то нешто измењено, јер је цео натпис гласио: »Боговима Азије, Европе и Африке, непознатим и страним боговима.« Према Павлову примеру управљају се, рекла бих, данашњи теолози који ишчупају одавде или оданде четири или пет речи, па им, ако треба, обрну смисао, само да би их прилагодили својој користи, иако оно што стоји испред њих и иза њих нема уопште никакве везе с предметом или чак казује нешто супротно. Теолози то чине с тако успешном бестидношћу да им правници често на томе завиде.

Има ли уопште чега што им не би пошло за руком после успеха оног великог теолога (умало нисам избрбљала име, али ме је поново уплашила грчка пословица о магарцу и лири) који је једно место из св. Луке протумачио тако да се слаже с духом Христовим као што се слаже ватра с водом. У тренутку кад се ближила крајња опасност, кад ваљани штићеници обично највише помажу својим заштитницима и стављају све своје снаге у одбрану, Христ је желео да одстрани из срдаца својих ученика свако поуздање у људску помоћ, па их је упитао да ли су оскудевали у чему

откад их је послао на пут, не снабдевши их ни путним трошком, ни обућом да их штити од трња и камења, нити им је напунио торбу да не гладују.

Кад су апостоли одговорили да су свуда налазили све што им је требало, Спаситељ је додао: »А сада, ко има врећу или торбу, нека их остави овде; а ко их нема, нека прода своје хаљине и нека купи мач!« Како читава

Христова наука не учи људе ничем другом до благости, стрпљивости, и ниподаштавању живота, сасвим је јасно шта значе те речи. Свакако је хтео да још више разоружа своје посланике, како би занемарили не само обућу и торбу већ и хаљине и како би се посветили голи и сасвим спремни делу Јеванђеља; зато не смеју имати при себи ништа друго до мач, али не онај којим се служе разбојници и убице, већ духовни мач који продире и у најдубљи кутак срца и једним ударцем одбија све страсти, тако да у срцу не остане ништа друго сем побожности.

Али погледајте, молим вас, како је онај славни теолог изокренуо то место! Он је под мачем схватио право да се човек брани од прогањања, торбу је протумачио као оставу за животне намирнице: као да се Христ предомислио кад је увидео да није довољно краљевски опремио за пут своје посланике, па повукао своју првашњу заповест; или као да је заборавио шта је рекао ученицима, јер ће бити благо њима ако стрпљиво подносе поругу, увреде и казне, забрањујући им свако противљење злу, јер су блажени само они који воле мир, а не насилници; као да је заборавио да им је препоручивао да се угледају на врапце и љиљане, па им сада не допушта више да крену на пут без мача и чак им наређује да продаду одело и купе мач, јер више воли да иду без кошуље него ,без оружја о бедру! И као што мисли да реч мач значи све оно што се односи на одбрану од нападача, исто тако реч торба схвата као све оно што се односи на животне потребе. И тако тај тумач божје мисли шаље апостоле наоружане копљима, луковима, стрелама и бомбардама да проповедају науку на крст разапетог

Христа; сем тога, прти им још на леђа ковчежиће, торбе и бисаге да не би случајно са одмаралишта пошли без доручка. Мудрог тумача не збуњује ни то што Христ наређује да се мач, који је тако жестоко захтевао да се купи, сада метне у корице; и да се никада није чуло да су апостоли употребљавали мачеве и штитове против паганског насиља; али би их свакакоупотребљавали да је Христ мислио онако како овај тумачи. Неко други, који није међу последњима, а чије име из поштовања не казујем, направио је од шатора које спомиње Хабакук кад вели: »Коже ће земље медијанске пропасти« — кожу одраног св. Бартоломеја! Недавно сам имала част да присуствујем једној теолошкој расправи, јер ја то врло често чиним. Ту је неко поставио питање како се може по Светом писму доказати да је боље јеретике уништити ватром него их преобраћати уверавањем. Одговорио је неки старац строга погледа и срдитим гласом, којег су обрве издавале за теолога, да је ту заповест дао св. Павле, који вели: »Човека јеретика по првом и другом световању клони се.« Он је ове речи неколико пута поновио тако гласно да су се многи у чуду питали шта се десило човеку. Онда је објаснио да јеретика треба уклонити из живота! Неки су прснули у смех, али је било и таквих којима се такво тумачење учинило дубоко теолошко. Пошто су неки и даље негодовали, притекао му је у помоћ неки тенецки адвокат, као што се каже, непобитни ауторитет. »Чујте!« рекао је. »Писано је: „Злочинцу не дај да живи; сваки јеретик је злочинац; дакле, итд.“ Сви присутни су били запањени оштроумношћу тога човека и једнодушно одобрили оно што је рекао. Никоје није пало на памет да се та беседа односи само на вране, чаробњаке и мађионичаре које Хебреји на свом језику називају мехасцефим (злочинци), и да би се смртна казна морала проширити и на прељубу и пијанство.

65 Али ја заиста лудо радим што траћим време у ситницама којих има тако много да их све не би могла обухватити ни Хрисипова и Димидова дела. Хтела бих само да вас замолим да и мени, која нисам вична теологији, опростите ако не будем све тачно наводила, кад се већ оним божанским магистерима допушта да искривљују истину.

Но вратимо се сада Павлу! »Ви радо подносите луђаке«, каже он говорећи о себи. И опет: »Примитеме као луђака«. И онда: »Не говорим по Господу, већ као у безумљу.« На другом месту опет каже: »Ми луђаци Христа ради.« Чули сте колико је то похвала Лудости и из каквих уста! Штавише, апостол јавно препоручује лудост као нешто пре свега потребно и врло корисно: »Ако ко међу вама мисли да је мудар, нека постане непаметан да би био мудар!« Исус и у Луке назива лудима два учењака којима се придружио на путу. Изгледа ми готово чудно што онај божански Павле чак и богу приписује мало лудости: »Оно што је лудо у бога, каже он, вреди више него сва памет у људи.« И сад се томе противи тумач Ориген, као да је тобоже могућно да мерило те лудости буде људски разум. О томе говори и ова мисао: »Тајна крштења је лудост за оне који умиру.«

Али зашто се ја узалуд довијам и мучим да то поткрепим толиким доказима? И сам Христ у мистичним псалмима отворено говори Оцу: »Ти знаш моју лудост.« И није случајност што бог тако много воли луде. Мислим да је у томе сличан владарима овога света који гледају подозриво и са мржњом на паметне људе, као што је Кајсар гледао на Брута и Касија (али се пијаног Антонија није бојао), Нерон на Сенеку, Дионизије на Платона; напротив, пријатни су им малоумни и безазлени људи. Исто тако и Христ увек проклиње и осуђује мудраце који се заносе својим разумом. То св. Павле сведочи јасно, без двоумљења, кад вели: »Бог је изабрао оно што је непаметно на свету« и даље: »Бог је одлучио да помоћу лудости сачува свет«, јер га мудрошћу није могао обновити. Сам бог то објављује

кад говори кроз уста пророка: »Уништићу мудрост мудрих и одбацићу разум разумних.« И опет, кад захваљује Оцу што је тајну спасења сакрио од мудрих и открио је малима, тј. лудима. Јер у грчком тексту стоји за мале $\nu\eta\lambda\iota\omicron\iota$ (непаметни) а ставља је насупрот речи $\sigma\omicron\phi\omicron\iota$ (мудри). На ово се односи што он често у Јеванђељу устаје против фарисеја, писара и правника, али брижно пружа заштиту неуком народу. Јер шта друго значи онај узвик: «Тешко вама писари и фарисеји!» ако не: »Тешко вама мудри!»

Како изгледа, Христ се нарочито весели деци, женама и рибарима. Чак му се и међу безумним животињама највише допадају оне у којима има најмање лисичје препредености. Зато је више волео да јаше на магарцу, иако је могао без по муке да седне лаву на леђа да је хтео. И Свети дух се спустио са неба у лику голуба, не орла или јастреба. Сем тога, у Светом писму се често спомињу јелени, срндаћи и јагањци. Уз то, Христ своје изабранике, којима је намењено царство небеско, назива овцама од којих нема глупљих животиња на свету! Још од Аристотела је остао израз »овчја ћуд«, који подсећа на глупост ових животиња и обично се као погрдан назив употребљава за глупе и ограничене људе. И Христ јавно признаје да је пастир тога стада; шта више, он воли име Јагње, јер га св. Јован тако назива: »Погледајте, Јагње божје!« Тај надимак се често спомиње и у Апокалипси.

Шта друго говори све то него да је лудост својствена свима људима, чак и побожним; да је чак и Христ, да би помогао људској лудости, иако је »Очева мудрост«, постао на неки начин луд кад је примио људску природу и по спољашњем изгледу постао човек; и да је, тако рећи, постао грешник да би излечио грехе. А није хтео да их лечи друкчије него »лудошћу крста«, и за извршење те намере употребљава неуке и тупоглаве апостоле којима ревносно препоручује лудост и одвраћа их од

мудрости, наводећи им за пример децу, љиљане, зрно горушице и врапце, све оно што нема ни ума ни памети и проводи живот само по законима Природе, без икакве вештине и без икакве бриге. Сем тога, забрањује им да се унапред брину шта ће говорити пред поглаварима и препоручује им да не испитују будућност и време, што значи да се не заносе својом мудрошћу, него нека се свом душом препуштају њему. Овамо спада и оно што је бог и створитељ света забранио првим људима да једу са дрвета познавања добра и зла као да је сазнање отров за срећу. И Павле отворено одбацује сазнање као клицу охолости и опасности. На њега се, мислим, угледа св. Берnard, који тумачи да је ,брег који је Луцифер изабрао за своје боравиште »гора сазнања«.

Можда не треба одбацити ни онај доказ да је Лудост у милости вишњих, јер се њој опраштају погрешке, а мудроме се не опраштају. Зато се сви који моле за опроштај изговарају Лудошћу и скривају се иза њеног плашта, иако су свесно грешили. Тако моли Арон у четвртој књизи Мојсијевој, ако се добро сећам, за опроштај казне својој жени: »Преклињем те, Господе мој, не уписуј нам то у грех, јер лудо сагрешисмо!« Тако и Саул моли Давида за опроштај говорећи: »Јасно је да сам непаметно радио.« А сам Давид опет покушава да умилостиви Господа: »Молим те, Господе, опрости кривицу слуги твојему, јер смо лудо радили!« Као да не би могао добити опроштај ако се не би изговарао лудошћу и безумљем!

Али најјасније говори мени у прилог оно што Христ каже на крсту кад моли за своје непријатеље: »Оче, опрости им!« Није навео друго оправдање за њих него безумље, »јер не знају шта раде.« На исти начин св. Павле пише Тимотеју: »Постигао сам божје милосрђе, јер сам неверност учинио из незнања.« Шта друго значи »учинио сам из незнања« него да је учинио из лудости, а не из злобе: Шта значи »постигао сам милосрђе« ако не то да га не би постигао да га није препоручила заштитница Лудост?

Мени у прилог говори и онај мистични псалмист (штета што ми није пао на памет у згодном тренутку) кад вели: »Не сећај се грехова моје младости и заборави моја незнања!« Чули сте како се оправдава двома стварима — младошћу, чија сам ја стална пратилица, и незнањима, и то у множини, да бисте схватили огромну моћ Лудости.

66 Да се не упуштам дубље у бесконачне наводе, рећи ћу укратко да хришћанска вера има сродности с неком лудошћу и да нема никакве везе с мудрошћу. Ако желите доказа за то, молим! Погледајте најпре децу, старце, жене и блесане како се више него сви други радују светим стварима и обредима и како по природном нагону желе да буду што ближе олтарима. Сем тога, познато вам је да су први оснивачи вере били људи зачудо скромни и заклето непријатељи науке. Најзад, изгледа да нема већих занесењака од оних које је једанпут обузео пламен хришћанске побожности: упропашћују те будале своја имања, заборављају неправде, трпе преваре, не праве разлике између пријатеља и непријатеља, клоне се уживања, одају се посту, бдењу и сузама, раду и поругама; презиру живот и једино желе смрт, укратко, како ми изгледа, отупели су за свако људско осећање, баш као да им душа живи другде, а не у телу. А шта је то друго него лудост? Зато није никакво чудо што су апостоли изгледали увек као да су се напили младог вина и што је св. Павле личио судији Фесту на луђака. Али кад сам једанпут већ обукла лављу кожу, хајде да вам докажем и то да је срећа, за коју се хришћани толико муче, само нека врста безумља и лудости. Не замерите ми за ове речи, већ боље испитајте саму ствар! Пре свега, хришћани се сасвим слажу с платоничарима да је душа утонула у тело и обављена телесним везама, чијом је тежином окована тако да једва може да види истину и да ужива у њој. Зато Платон дефинише филозофију као размишљање о смрти, јер као и смрт одваја духовни део човека од

видљивих и телесних ствари. И тако се душа, док год добро служи телесним органима, назива здравом; али када раскине везе и покуша да се ослободи и као да размишља о бекству из те тамнице, тада се то зове лудост. Ако се то догоди случајно, због болести и неке органске мане, онда се цео свет сложи у томе да је то лудило. А ми ипак видимо да људи те врсте проричу будућност, да познају језике и науке које нису никада раније учили, и да уопште имају нешто божанско у себи. Нема сумње да то долази отуда што се душа помало ослобађа телесног додира и почиње да показује своју природну снагу. Исто се тако, мислим, нешто слично дешава људима на самртним мукама: они понекад говоре с пророчанским надањућем. Ако се то, пак, догађа у ватреној побожности, можда није лудило исте врсте, али ипак му је тако слично да га већи број људи сматра за праву лудост, особито стога што је мало, врло мало људи који се читавим својим животом разликују од целокупног људског друштва. Њима се, рекла бих, обично дешава оно што се, по Платонову опису, дешава у оној пећини окованим људима који се диве само сенкама ствари. Један од њих утекне из пећине, али се врати и прича им да је видео истините ствари и да се они љуто варају ако мисле да не постоји ништа друго сем бедних сенки. А он је постао мудар, па жали и оплакује лудост својих другова која их држи у толикој заблуди. Они га, заузврат, исмејавају као безумника и одбацују од себе. Тако се и обичан свет највише диви оном што је телесно и мисли да постоји једино то. Побожни људи, напротив, занемарују све што има ближе везе с телом и сасвим су закупљени посматрањем невидљивих ствари. Први највећу важност придају богатству, памах иза њега долази телесно уживање и тек последње место остављају души; већина чак и не верује да душа уопште постоји, јер је не виде очима. Супротно томе, они други све своје мисли обраћају богу, најједноставнијем од свих бића, а после тога мисле на оно што им стоји најближе — на душу; о телу се

уопште не брину, а новац презиру и избегавају га као прљавштину. А ако баш морају да се баве таквим стварима, раде то нерадо и с гађењем, укратко, имају као и да немају и сопственици су као да су и без иметка. Постоје између једних и других у појединим стварима и друге разлике. Сва осећања су у вези с телом и има их две врсте: једна су више материјалне природе (пипање, слух, вид, мирис, укус), друга су удаљенија од тела (сећање, разум, воља). Дух ће, дакле, бити моћан онде где буде деловао.. Побожни људи усмеравају сву снагу духа на оне ствари које са чулима немају скоро никакве везе, па су за телесни свет, тако рећи, обамрли и отупели. Световњаци, напротив, у тим чулима осећају највишу моћ, а за духовна осећања немају смисла. Сад је разумљиво оно што чујемо да су неки свети људи пили уље место вина. С друге стране, нека осећања имају више везе с телесним уживањем, као што су: пожуда, глад, жеља за спавањем, срџба, охолост, завист; с њима побожни воде непомирљив рат, док остали људи мисле да без њих нема живота. Затим има неких осећања која држе средину, која су, тако рећи, природна; то су: љубав према отаџбини, нежност према деци и родитељима, оданост према пријатељима. Њих обични људи колико-толико цене; а побожни се чак труде да та осећања ишчупају из својих срдаца, сем ако не достигну највиши степен душевности да оца воле не као оца (јер он је родио само тело, а телу је прави отац бог), већ као добра човека у коме сија лик врховнога ума, који једино називају највишим добром и тврде да изван њега не постоји ништа што би требало волети и желети. Истим мерилом процењују и све друге обавезе у животу: иако сматрају да сав видљиви свет не треба сасвим презирати, ипак га много мање цене од онога што се не може видети. Говоре и то да се у сакраменту, па чак и у верским обредима, налазе тело и дух. Тако у посту не сматрају за неку велику заслугу ако се ко одрекне само мяса и вечере, што свет сматра за најстрожи пост; треба у исти мах

обуздати и страсти: да мање подлежеш срџби, да си мање охол и да ти се дух, као ослобођен телесне тежине, уздигне до уживања и сласти небеских добара. Слично је и са службом божјом. Не треба потцењивати спољашње обреде, кажу, иако они сами по себи нису корисни, или су чак и штетни ако им се не придружи духовни елемент, јер представљају спољашња знамења. Они представљају смрт Христову, коју верници треба да изражавају на тај начин што ће смиривати, гасити и, тако рећи, сахрањивати телесне страсти да би васкрсли у нови живот и да би се могли здружити у једно с Њим и у једно међу собом. Тако, дакле, ради, тако мисли онај побожни човек. А обични људи, напротив, мисле да се свети посао састоји у седењу крај олтара, и то што је могућно ближе, у слушању бучног зујања гласова и у посматрању других, мање важних обреда те врсте. Не само ,у тим стварима које сам навела као пример већ једноставно у читавом животу, побожни избегава све што има везе с телом и хвата се за небеска, невидљива и духовна добра. А како између побожних и обичних људи постоји огромна разлика у свим стварима, догађа се да једни друге сматрају лудима, мада тај назив, бар по моме мишљењу, више одговара побожним него обичним људима.

67 То ће бити још јасније ако вам објасним укратко, као што сам обећала, да та велика награда коју очекују побожни није ништа друго до нека врста махнитости. Сетите се, пре свега, да је нешто слично сањао још Платон кад је писао да је лудост заљубљених највећа срећа у животу. Јер онај ко силно воли не живи више у себи, него у личности коју воли; ,и што се више удаљује од себе и прелази на предмет своје љубави, утолико је веће његово уживање. Ако душа смишља како да изиђе из тела и не употребљава ваљано своје органе, може се сасвим правилно назвати лудошћу. Шта би иначе значио израз који се свуда чује: »Тај човек није при себи«,

или »Дођи к себи«, или »Је ли дошао к себи«? Затим, уколико је љубав дубља, утолико је лудост већа и срећнија!

Какав је, дакле, тај будући живот блажених на небу за којим побожне душе уздишу тако чежњиво? Дух ће, свакако, победити и посркати тело, и то ће учинити утолико лакше што га је већ за живота очистио и припремио за такав преображај. Затим ће највиши Ум пољуљати на несхватљив начин и сам дух, јер га бесконачно превазилази. И тако ће читав човек изићи из себе и биће срећан само због тога што више не припада себи, јер ће неисказано уживати у највишем Добру које све привлачи к себи. Та срећа ће, разуме се, бити потпуна тек када душе буду обдарене бесмртношћу, пошто се поново сједине са својим некадашњим телима. А пошто живот побожних није ништа друго до размишљање о будућем животу и, теко рећи, његова сенка, догађа се да каткад и на овом свету осете сласт небеске награде. Разуме се, то је нека сићушна кап у поређењу са извором вечне среће, па ипак увелико надмашује сва телесна уживања, чак и кад би се све сласти свих смртника скупиле на гомилу: теко високо стоји духовно над телесним, невидљиво над видљивим! То је заиста оно што обећава пророк: »Што око не виде, и уво не чу, и у срце човеку не дође, оно уготови Бог онима који га љубе.« И то је део Лудости која не пропада при преласку из овога животе у онај, већ само постиже своје савршенство! Стога људи којима је дато да осете такав занос (а дато је врло малом броју људи), доживљују нешто врло слично безумљу; они говоре речи без везе, у њима нема ничег људског, из грла им излазе неки бесмислени гласови, сваког часа мењају израз лица: час су весели, час потиштени, час плачу, час се смеју, час опет уздишу; укратко, сасвим су »изван себе«. А кад се »врате себи«, не знају рећи где су били, да ли у телу или изван њега, да ли су бдели или спавали; не сећају се шта су чули, шта су видели, шта су говорили, шта су чинили. Све виде као кроз маглу или сан. Знају само то

да су у том својем безумном стању били неописано срећни. Много им је жао што су се освестили и ништа више не желе него да њихово лудило траје вечито. И то је тек незнатно искушење будуће среће.

68 Али ми изгледа да сам већ одавно, не заборавивши ко сам, прекорачила границе. Ако вам се ова моја прича чини одвише брбљивом и дрском, узмите у обзир, молим вас, да је то говорила Лудост која је сем тога жена! Уз то се сетите и оне грчке пословице: »Често и луд човек говори исправно!« Или можда мислите да се те пословица не може применити на жене. Видим да очекујете епилог. Али сте сасвим луди ако мислите да се ја још сећам шта је било у оној гомили речи коју сам истресла пред вас. Стара изрека гласи: »Мрзим друга у пићу који се свега сећа.« А ја вам кажем: »Мрзим слушаоца који се свега сећа.« Стога остајте здраво, славни поклоници Лудости, пљескајте, живите, пијте!